

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
Імені Олександра Довженка

Кафедра української мови,
літератури та методики навчання

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ (НА МАТЕРІАЛІ КАЗОК І.ФРАНКА, ОЛЕНИ ПЧІЛКИ,
В. КОРОЛІВА-СТАРОГО)

Виконав:

Путра Дмитро Юрійович

014 Середня освіта

(Українська мова і література)

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, доцент

Гоголь Наталія Валеріївна

Допущено до захисту:

« ___ » _____ 2023 року

Завідувач кафедри

Дата захисту: « ___ » _____ 2023 року

Національна оцінка

Кількість балів: _____ Оцінка ECTS _____

Підписи членів комісії:

План

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ П ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ ..7	
1.1. Казка як жанр літератури. Характеристика жанру казки. Історія та основні риси.....	8
1.2. Жанрова специфіка літературної казки.....	17
1.3. Дитяча література: від зародження до сучасності.....	27
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ П ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ	38
2.1. Типологія модифікацій жанру казки в літературній спадщині Івана Франка.....	38
2.2. Методологія літературознавчого аналізу казок Олени Пчілки.....	44
2.3. В. Королів-Старий: біографічна довідка та аналіз його казок.....	52
РОЗДІЛ 3. ВИКОРИСТАННЯ КАЗОК У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗЗСО	59
3.1. Психологічна готовність учнів до сприймання літературних казок.....	59
3.2. Стан досліджуваної проблеми в школі.....	67
3.3. Методичні рекомендації щодо вивчення літературної казки в основній школі.....	75
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	93
ДОДАТКИ	102

ВСТУП

Проблема творчих відношень фольклору та літератури давно привертає увагу дослідників і набуває останніми роками нового наукового осмислення. Дедалі частіше з'являються наукові розвідки, у яких досліджено вплив уснопоетичної традиції на деякі художні твори і всю творчість письменників загалом. Фольклорні сюжети, мотиви, образи, жанрово-стильові форми завжди збагачували творчість письменників.

З огляду на це значний інтерес становить *літературна казка*, яка значною мірою зберігає зв'язок із фольклорним матеріалом і водночас тяжіє до того чи іншого літературного жанру. Естетична природа таких жанрів остаточно ще не з'ясована. У зв'язку з цим вивчення літературної казки кінця XIX – початку XX століття – завдання надзвичайно складне, яке потребує розв'язання.

Сьогодні літературна казка все частіше стає об'єктом дослідження літературознавства, лінгвістики, психології, методики, педагогіки та інших дисциплін. Жанрово-стилістичне багатство казки як усної народної творчості досліджено в працях І. Березовського, О.Гарачковської, М. Грушевського, І.Франка, В. Гнатюка, С. Карпенко, В. Кизиловой, М. Левченка, Л. Дунаєвської, В. Давидюка, О. Бріциної, Н. Смагло, Л. Мушкетик, С. Карпенко, Ю. Ярмиш й ін.

Про виховний і розвивальний потенціал казок як жанру усної народної творчості наголошували відомі педагоги, літературознавці, учені-методисти Н. Бібко, А. Богуш, Р. Бурова, С. Дорошенко, Н. Ігнатенко, І. Корнійчук, Г. Олійник, В. Сиротинко, І. Франко, С. Тищенко, Г. Чуйко та ін. Відомий український педагог В. Сухомлинський стверджував, що казки сприяють розумовому й морально-естетичного розвитку дитини, формують допитливість, викликають позитивні емоції.

Аналіз наукових праць засвідчив, що вивчення літературної казки в

літературознавстві та методиці пов'язане з низкою труднощів. По-перше, не до кінця з'ясовані відношення між народною (фольклорною) та літературною казкою. По-друге, обсяг поняття «літературна казка» трактується різними дослідниками по-різному, що ускладнює визначення меж жанру. По-третє, традиційно віднесена до дитячої літератури літературна казка приваблює і дорослу аудиторію, що не випадково викликає питання, наскільки правомочно відносити авторську казку до жанрів дитячої літератури. По-четверте, необхідно визначити місце української традиції літературної казки серед інших національних традицій жанру. Ці питання формують єдину сукупність проблем, вирішення яких також має бути комплексним.

На сучасному етапі розвитку освіти уроки української літератури, на жаль, перестають бути улюбленим предметом шкільної програми сучасного учня. Особливе занепокоєння викликає ставлення молодших підлітків до класичної літературної казки, яка століттями сприймала духовний досвід народу, ідеали та надії, уявлення про світ і людину, добро і зло, правду та справедливість.

Актуальність проблеми зумовлюється, по-перше, провадженням теоретичного поняття «літературна казка» у систему шкільної освіти; по-друге, недостатнім рівнем володіння цим поняттям учнями; по-третє, відсутністю науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо формування уявлення про літературну казку в курсі української літератури в середніх класах.

Отже, важливість і актуальність проблеми, необхідність вивчення цього роду літератури зумовили вибір теми магістерської роботи «Особливості вивчення української літературної казки кінця XIX – початку XX ст. у закладах загальної середньої освіти (на матеріалі казок І. Франка, Олени Пчілки, В. Короліва-Старого)».

Об'єктом дослідження є процес літературної освіти молодших підлітків під час вивчення літературних казок кінця XIX – початку XX ст.

Предметом дослідження є зміст та методична організація роботи з

літературною казкою кінця XIX – початку XX ст. у системі літературної освіти учнів 5-х класів (на матеріалі творчості І. Франка, Олени Пчілки, В. Короліва-Старого).

Мета дослідження – дослідити особливості вивчення літературних казок кінця XIX – початку XX ст. у 5-х класах на уроках української літератури на матеріалі творчості І. Франка, Олени Пчілки, В. Короліва-Старого.

Відповідно до мети дослідження визначено такі основні **завдання**:

- 1) дослідити особливості казки як жанру літератури, здійснити її характеристику та визначити специфічні риси;
- 2) з'ясувати жанрові особливості літературної казки;
- 3) охарактеризувати основні етапи становлення, формування та розвитку дитячої літератури;
- 4) здійснити загальний огляд творчої спадщини українських письменників кінця XIX – поч. XX ст.: І. Франка, Олени Пчілки, В. Короліва-Старого;
- 5) виявити психологічну готовність учнів до сприймання літературних казок;
- 6) проаналізувати програми, підручники щодо вивчення літературних казок І.Франка, Олени Пчілки, В. Короліва-Старого;
- 7) розробити методичні рекомендації щодо вивчення літературної казки українських письменників кінця XIX – поч. XX ст. в основній школі.

У магістерській роботі застосовуються такі **методи дослідження**: метод теоретичного дослідження (вивчення праць з літературознавства, фольклористики, вікової психології, педагогіки, дидактики, методики навчання української літератури; аналіз чинних програм та підручників з метою з'ясування їх потенційних можливостей для максимальної реалізації визначених цілей у процесі вивчення літературних казок); соціопедагогічні методи (спостереження за освітнім процесом).

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження визначається тим, що в магістерській роботі визначено специфічні ознаки літературної казки

як жанру літератури та психолого-педагогічні особливості її вивчення учнями 5-х класів; з'ясовано основні етапи становлення і розвитку дитячої літератури; уточнено методологічну основу вивчення української літератури в школі; виявлено особливості сприймання літературних казок молодшими підлітками; сформульовані основні засади та напрями роботи з вивчення літературних казок кінця XIX – поч. XX ст. у 5-х класах; обґрунтовано необхідність здійснення поетапного підходу до формування сприймання літературної казки на основі емоційно-художнього розвитку школярів; встановлено залежність форм, методичних прийомів щодо вивчення літературної казки від її жанрової специфіки та особливостей її сприймання учнями 5-х класів; запропоновано систему вивчення літературних казок кінця XIX – поч. XX ст.: у 5-х класах з урахуванням психолого-вікових особливостей молодших підлітків.

Практична значущість роботи полягає в тому, що теоретичні положення та практичні рекомендації методичного характеру можуть бути використані словесниками у процесі вивчення теми «Літературна казка» у середніх класах, результати дослідження можуть бути проваджені в курсі методики викладання літератури.

Апробація результатів дослідження. Результати наукового дослідження обговорювалися на п'яти науково-практичних конференціях, а саме: Всеукраїнська студентська науково-практична інтернет-конференція «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні (17–18 лютого 2022 р., м. Глухів), V Всеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (16-17 лютого 2023 р., м. Глухів), VI Всеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична конференція «Мова і література у проекції різних наукових парадигм» (18 квітня 2023 р., м. Полтава), Всеукраїнська студентська науково-практична конференції «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (11-12 травня, м. Умань), Всеукраїнська

науково-практична інтернет-конференція «Арватівські читання – 2023», присвячена 95-річчю від дня народження академіка Ф. С. Арвата, (17 травня, 2023 р., м. Ніжин).

За результатами наукового дослідження опубліковано тези та стаття:

1. Пупра Д. Жанр казки у творчій спадщині І. Франка. Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук : Збірник матеріалів XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / За заг. ред. А.С. Полякова. Глухів, 2022. 593 с. С. 301–303.

2. Пупра Д. Жанрові модифікації казки у творчій спадщині Івана Франка. *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки*: зб. наукових праць викладачів і студентів [випуск 11] / за заг. ред. В. А. Каліш. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2023.– 439 с. С. 229-234

Структура магістерської роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (97 найменувань) і додатків. Загальний обсяг роботи – 119 сторінок, із них основного тексту – 87 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ П ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

1.1. Казка як жанр літератури. Характеристика жанру казки. Історія та основні риси

Казка є одним із найпопулярніших видів літератури для дітей. Тривала історія становлення та розвитку казки призвела до різноплановості, мінливості цього жанру, нечіткості його меж. Казка може мати форму повісті, роману, епічного твору, поеми тощо. Незважаючи на таку різноманітність форм, казка сприймається як окремий жанр зі своїми особливостями.

Казка – один із основних жанрів фольклору, що розповідає про вигадані, переважно чарівні події, які сприймаються як реальні. Водночас казка – це не лише поетична вигадка. Казка збагачує наші уявлення про добро і зло, про віру та любов, а також вирішує психологічні та моральні проблеми, вказує на можливості прийняття правильних рішень. У фольклорних текстах, зокрема у казках, відображаються ті загальнолюдські погляди та вірування, що існували ще в давнину.

У мовах багатьох народів слово «казка» пов'язане зі словом *говорити*, *казати*, *баяти*. Англійською мовою *tale*, болгарською – *приказка*, польською – *bajka*, білоруською та українською – *казка*, *байка*. Казка – це розказана за певними правилами історія, яка свідомо вигадана.

Розглянемо різні тлумачення казки як жанру усної народної творчості у сучасній літературі. Так, словник української мови трактує казку як «розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил [74, с. 71].

У словнику літературознавчих термінів казка характеризується як «один із

основних жанрів народної творчості, епічний, повістувальний, сюжетний художній твір усного походження. В основі казки – захоплююча розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні» [51, с.153].

Отже, казки – це колективно створені та традиційно збережені народом усні прозові художні розповіді, які за необхідності потребують використання прийомів неправдоподібного зображення реальності.

З'ясуємо, які властивості дозволяють виділяти казку в окремий напрям. Найчастіше визначення казки охоплює такі характеристики: історія з дивовижними сюжетами й подіями, популярна серед дітей.

Більшість дослідників виділяють у своїх роботах такі **ознаки казки**:

- 1) наявність розповіді;
- 2) спрямованість на розвагу;
- 3) особлива форма побудови;
- 4) стійка поетика: певні композиційні прийоми – зачини, кінцівки, приказки;
- 5) певна система художніх засобів, які набувають у казці особливих поетичних функцій;
- 6) для казкових текстів характерні кумулятивність і градація інтенсивності емоційного стану героя;
- 7) персонажі казки завжди категорично поляризовані - мачуха зла протягом усієї казки, а падчерка залишається доброю, незважаючи на всі випробування;
- 8) цікаве поєднання у казці двох суперечливих реалій. З одного боку, в ній зрідка трапляються назви місць або точного часу подій, інакше казка перестає бути такою правдоподібною. З іншого боку, причина живучості казки полягає саме в її реалістичності. Виняток із оповіді реалій зовнішнього світу робить казку більш наближеною до цього світу;

9) практично всі казки мають межі, які відокремлюють їхній чарівний світ від реального світу. Ми сприймаємо як казку те, що починається з «жили-були» і закінчується словами «жили довго та щасливо». Ці фрази мають еквіваленти у багатьох мовах. У казці розповідається про незвичайні та неймовірні події. Це визначає структурну і композиційну схожість казок з характерним зачином («Жили-були...», «Був собі дід та баба...», «Колись був у Києві», «Був собі котик та півник») і кінцівками («Живуть-поживають, добра наживають», «Вам казка, а мені бубликів в'язка»), а також відомими казковими формулами: влаштування сюжету (постановка проблеми), центральна дія (вирішення проблеми, завдання) та розв'язка (обов'язково на користь добра) [3;13;18].

Мова казок також відрізняється особливою системою стилістичних засобів: повторювані епітети, гіпербола, паралелізм, тавтологія та символіка. Інверсія та синтаксична неповнота речень (еліпсис) також надають тексту казки фольклорно-оповідного забарвлення.

Казка як один із основних жанрів фольклору часто розглядається спільно з міфом, оповіддю та легендою. Однак казка відрізняється від цих жанрів:

- в оповіді розповідається про реальні події, в основі легенди лежить диво, фантастичний образ або уявлення, що сприймаються оповідачем або слухачем як достовірні. Казка відрізняється саме установкою на вигадку;
- час подій, що описуються в легенді, відомий; сюжет міфу розвивається в доісторичний період, час казкових подій невизначений. Відомо тільки, що це «давно-давно», «з давніх-давен». Герої тут «жили-були», а події відбуваються «чи довго - чи коротко»;
- міфи оповідають про богів, легенди – про героїв, у казках йдеться про невідомих людей;
- казка не пояснює стан світу та його зміни в результаті діяльності героя, вона описує стан героя та зміни в ньому в результаті успішного подолання їм негараздів та перешкод;

- на відміну від казки, міф розповідається серйозно, без іронії чи моралізаторства;
- події казки розвиваються лінійно, тоді як у міфі вони рухаються у вигляді кола та повторюються [23, с. 4-7].

Жанр казки надзвичайно широкий, охоплює народні та авторські, прозові та поетичні, розважальні та повчальні, односюжетні та складні багатосюжетні твори.

У науковій літературі казки розподіляються на фольклорні, літературні та авторські. *Фольклорна казка*, згідно з словником літературознавчих термінів, – це «фантастичне оповідання без виразної моралізуючої цілі, створене народом, яке побутувало в усній формі [73].

Під *літературною казкою* розуміють авторський художній прозовий або поетичний твір, заснований або на фольклорних джерелах, або вигаданий самим письменником, підпорядкований його волі; твір, переважно фантастичний, що малює чудові пригоди вигаданих або традиційних казкових героїв і в деяких випадках орієнтований на дітей, твір, у якому чарівність відіграє роль сюжетоутворювального фактору, що допомагає охарактеризувати персонажів [73].

Народна казка – це класичний зразок фольклору, літературна казка, тяжіючи до народної моделі та відштовхуючись від неї, набуває своїх відмінних рис.

Витоки літературної казки сягають фольклорної, проте, літературна казка –це жанр художньої літератури, оскільки вона має автора чи групу авторів. Такий твір має художній та прозовий характер, і літературна казка або ґрунтується на фольклорних джерелах, або вона повністю вигадана автором. Така казка має авторський задум, індивідуальну концепцію, її текст побудований відповідно до певної сюжетно-композиційної моделі. Літературна казка найчастіше відображає риси історичної епохи, під час якої жив її автор, а також

його власний світогляд.

На відміну від літературної казки, яка може запозичувати у фольклорної сюжет, *авторська казка* – це абсолютно самостійний літературний твір із оригінальним художнім світом та зі своєю естетичною концепцією. Історія, що розповідається в авторській казці, – це художній задум та плід уяви автора. Авторська казка - це здебільшого довгий твір з великою кількістю дійових осіб, що може мати кілька театрів дії одночасно [31, с. 48].

Відмінності літературних казок від народних досліджували у своїх роботах В. Кизилова, В. Костюченко. Загалом їх можна звести до таких:

1) у народній казці всі елементи чіткі: зачин, зав'язка, кульмінація, розв'язка, кінцівка. У літературній казці простежується стійкість будови, вона може бути написана у формі казкової повісті або казкового оповідання;

2) до авторської казки введено реалії сьогодення;

3) авторська казка – це результат літературної творчості однієї людини, яка намагається створити неповторний художній твір. Усвідомлене авторство – основна відмінність літературної казки;

4) у народній казці, як правило, щасливий кінець. У літературній казці кінець часто буває нещасливим, герої гинуть, не досягши свого;

5) текст народної казки варіативний: оповідач може вносити свої зміни, що призвело, наприклад, до появи безлічі варіантів історій. Текст авторської казки, навпаки, лаконічний;

6) літературна казка більша за народну за обсягом, що пояснюється усною формою фольклорних творів. Авторська казка – це переважно довгий, багатосюжетний твір із великою кількістю дійових осіб, що може мати кілька дій одночасно;

7) встановити час побутування народної казки неможливо, час створення авторської казки відомий чи визначається з високим ступенем точності за прикметами часу в тексті;

8) у народній казці образ героя типізований, а в авторській казці він індивідуалізований;

9) на відміну фольклорної казки, сюжет літературної казки не обмежений набором будь-яких мотивів;

10) поетика народної казки традиційна, в ній використовується обмежений набір зображувально-виражальних засобів. Крім того, у фольклорних творах часто трапляються застарілі слова та вирази. У літературній казці поетика визначається творчою манерою автора;

11) зазвичай, у казках оповідач є безликим, неупередженим;

12) сучасні літературні казки часто отримують продовження чи передісторії, де герої вирушають у нові пригоди [37; 48].

Опора літературної казки на фольклорні традиції, прагнення багатьох авторів казок до дотримання канонів та формул народного твору уможливають об'єднання народної та авторської казки в один літературний жанр. Наведені вище відмінності літературної казки від фольклорної є жанрово-диференційованими, вони лише демонструють все різноманіття жанру казки.

Аналіз різних теоретичних джерел дозволяє говорити про наявність проміжної ланки у векторі «фольклорна казка – літературна казка». Це пояснюється найтіснішим взаємозв'язком цих двох видів творів: фольклорна казка за довгий час існування піддається літературному обробленню, а багато авторських казок сягають корінням у народні традиції.

Українська казкова спадщина величезна. Існує понад тисячу казкових сюжетів. Їх класифікація викликає певні складності, до традиційно основних типів казок відносяться: казки про тварин, чарівні казки, соціально-побутові.

Загально визнаною залишається така **класифікація текстів казки**: розподіл творів на *види, жанри та жанрові різновиди*. **Вид** розглядаємо як спосіб зображення дійсності (*епічний, ліричний, драматичний*), **жанр** як тип художньої форми (*билини, казки, пісні, прислів'я*), а жанровий різновид як

тематичну групу творів (*казки побутові, казки чарівні, казки про тварин*).

Такий розподіл казок (*чарівні, побутові, казки про тварин*) певною мірою визначається тематичними відмінностями: в одних казках переважають фантастичні мотиви, для інших характерний специфічний склад дійових осіб, треті відрізняє наявність у сюжеті соціального конфлікту, і більш застосовується до фольклорних казок (хоча і серед подібних текстів існує безліч казок перехідного типу, що поєднують у собі риси казкових текстів різних жанрових різновидів, наприклад, чарівних і побутових).

Кожен із цих типів має свої особливості. Розглянемо жанрову своєрідність кожного з типів казок.

Казки про тварин – це одні з найчисельніших творів казкового жанру. Головними героями в них є різні звірі, птахи, риби. Тварини у казках часто мають людські властивості: вовк ловить рибу, лисиця хитрує, заєць плаче тощо. Водночас людські риси ніколи не витісняють рис тварини. У цьому полягає оригінальність казок цього виду. Існують численні сюжети фольклорних казок про тварин. Найчастіше сюжет будується на зустрічі двох або більше тварин або тварини та людини: «Сірко», «Півник та двоє мишенят», «Цап та баран», «Котик і півник», «Лисичка-сестричка», «Коза-дереза». У казках про тварин часто впізнаються життєві сцени, вони глузливі та повчальні, сатиричні та мудрі. Сміслові кінцівки та узагальнення висловлюють загальний мотив казки: «З того часу і дружба у лисиці з журавлем порізно», «Ти мені добро зробив, а я тобі!».

Чарівна казка. Цей тип серед фольклорних казок має досить важливе місце, є дуже улюбленим і популярним у народі. Для чарівних казок характерні неймовірні й чудові події та чарівні перетворення («Про бідного парубка і царівну», «Яйце-райце», «Котигорошко», «Кирило Кожум'яка»). У цих казках є герої, які не існують у реальному світі. Тут можливе диво за допомогою промовлянь, чарівних предметів тощо. Мова чарівної казки, з одного боку,

проста і невигадлива, з іншого – хитромудра і загадкова. У ній часто використовуються епітети (*чисте поле, ліс дрімучий*), антоніми (*близько – далеко, довго – коротко*), синоніми (*шлях-доріженька, сум-туга*), римований паралелізм («*кінь біжить, земля тремтить*»). Для чарівних казок характерні такі приказки, як: «*як сказано, так і зроблено*», «*скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться*» і т.д. Вони завжди мають щасливу кінцівку: «*Після того вони жили довго і щасливо*», «*А сам одружився з тією королівною та й живе*», «*І тепер живе добре*».

Соціально-побутова казка. Ці казки розрізняються за своїм змістом та темою. Їм характерне використання загадок, важких запитань і мудрих відповідей, вони поєднують у собі сюжети про жорстоких і безглузких правителів, які висміюють дурість, жадібність і бездарність. Походження побутових казок – різне, як і їх теми. Джерело сюжетів про недолугих дітей, розбійників і злодіїв пов'язане з повсякденним життям. Побутові казки мають своє коло сюжетів, образів, специфічні методи мистецького впливу. На відміну від чарівних казок, їхні герої живуть у реальному світі, досягають бажаного за допомогою кмітливості та розуму. Їхні вчинки іноді суперечать етичним нормам суспільства, у якому вони живуть. Ці казки відображають спосіб життя народу, його побут і повсякденність, традиції та звичаї, боротьбу, бажання, надії та сподівання. У казках оповідається про зустріч представників народу з правителем, паном, торговцем та іншими, про проблеми соціальної несправедливості, безправ'я, злиднів тощо. Головні герої побутових казок досягають бажаного за рахунок розуму, кмітливості, заповзятливості, справедливості, совісті, правдивості, перемагають за допомогою моральних якостей. В образах цих героїв народ втілює свої мрії та бажання. У цих казках чітко виявляється правда реального життя. Казки, побудовані на питаннях та відповідях, за своїм характером близькі до чарівних казок. У чарівних казках герой досягає своїх бажань за допомогою складних дій, подій, пройшовши

численні випробування. А в побутових казках аналогічного типу перемагає та людина, яка ставить перед суперником питання-загадки або навпаки, яка знаходить правильну відповідь на запитання та загадки.

Казки цього типу відрізняються реалістичністю, тут є лише один, земний світ, знайомий і гранично зрозумілий. У побутових казках відтворюється звичайне життя. В основі сюжету побутової казки, як правило, закладено конфлікт між добром і злом: порядність, чесність, протистоїть таким якостям особистості, які завжди викликали в народі різке неприйняття (жадібність, злість, заздрість). У побутовій казці можуть протиставлятися такі категорії як: слабкий та сильний, багатий та бідний. Число казкових персонажів мінімальне, дія розвивається швидко, кінцівка часто сатирична та повчальна. Побутова казка точно передає побут, обставини народного життя та особливості характеру головних героїв.

Отже, загальні особливості побутових казок: в основі – надзвичайна подія в межах реальних людських відносин (фантастика практично відсутня); герой настільки хитрий, що може перехитрити всіх у світі і залишитися безкарним; замість чаклунства використовується кмітливість; реалізм умовний (реальні життєві конфлікти отримують надзвичайне казкове вирішення); широке використання діалогу; герої – звичайні люди (дід, баба, цар, пан). Прикладами побутових українських казок є: «Казка про дідову і бабину дочку», «Язиката Хвеська», «Ледача жінка», «Ледащо», «Як пан гавкав на старого пня» тощо.

Довести, що казка є складником дитячої літератури, можна з урахуванням будови та функції цього жанру. Для казок характерний нескладний сюжет, у яких величезну роль відіграє дія пригодницького характеру. З іншого боку, у казках швидко настає розв'язка, а описові складники необ'ємні, не затягнуті. Синтаксично та стилістично казки будуються відповідно до дитячої структури думки. Виховна функція казок дуже важлива, оскільки цей жанр допомагає дитині в ранньому віці пізнавати навколишній світ, вона ознайомлює її з

найважливішими поняттями та категоріями, правилами моралі та моральними нормами. Важливо, що казка відображає історію та культуру народу. Якщо оригінал казки написано іноземною мовою, і вона перекладена іншими мовами, тоді її зміст ознайомлює юних читачів з культурою іншої країни.

Отже, аналіз літератури з теми дослідження засвідчив, що народні казки є одним із жанрів усної народної творчості. Казка – це розповідний народно-поетичний або писемно-літературний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил. Серед казок виділяють такі основні типи: казки про тварин, чарівні казки, соціально-побутові. Кожен із цих видів має свої особливості.

1.2. Жанрова специфіка літературної казки

Українська літературна казка має багаті класичні традиції. Літературна казка сформувалася на основі народної казки, спочатку розвивалася у формі переказів казкових сюжетів або їх частин усередині інших творів. Дослідник Ю. Ярмиш слушно зауважує: «Літературна казка є дітищем казки народної, від якої вона походить. З розвитком можемо спостерігати і зворотний процес: першооснова – народна казка – теж відчуває на собі плідний вплив свого талановитого дітища» [97**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с.10]. В українській літературі простежується чітке розмежування народної казки та літературної казки, а також підкреслюються їх спільні риси. Це можна пояснити тим, що ми досліджуємо різновиди жанру казки. Зауважимо, що українська літературна казка є порівняно молодим літературним жанром, який «нараховує півтора століття» [97, с.10].

Літературна казка не обмежується лише епічним фольклорним жанром із його цілком стійкою структурою (повторюваний зачин, персонажі, характери та прийоми оповідання, типова кінцівка) та певними типами художнього змісту

(богатирські, чарівні, побутові казки). Створюючи казку, художник абсолютно вільний і в змодельованому письменником світі можуть органічно переплітатися безліч інших світів. Тому літературна казка синтезує елементи інших епічних жанрів роману, повісті, оповідання, новели, перетворюючись на універсальний жанр; вона виходить за межі традиційної національної казки, звертаючись до казково-міфологічної спадщини народів світу, переосмислюючи його. Звідси виникають проблеми, пов'язані із типологічним вивченням жанру літературної казки. У визначенні літературної казки необхідно враховувати різні тенденції її розуміння наукою, виявити найбільш характерні риси, що відрізняють її від народної. Адже літературна казка часто прямо чи опосередковано пов'язана з фольклорними джерелами, тому значний інтерес набуває проблема взаємодії, як, наприклад, літературна казка, спираючись на народну і водночас відштовхуючись від неї, стверджує свою індивідуальність.

Літературна казка органічно сприйняла все: духовний досвід народу, ідеали, уявлення людини про світ, про добро і зло, справедливість, правду – у такій формі, що вироблялася століттями, поєднавши моральні та художні цінності народу з індивідуально-особистісним їх осмисленням.

Вивчення жанру потрібно розпочати з розкриття сутності поняття «літературна казка». При всьому різноманітті підходів у дослідженні жанру, це поняття стає центром, навколо якого будуються концепції вчених. Воно вимагає власної визначеності, універсального, видового значення.

Існує безліч думок щодо того, що вважати літературною казкою:

- 1) твір, який сам автор так називає;
- 2) твір, що відповідає ідейно-естетичним принципам фольклорної казки;
- 3) прозовий чи віршований твір, що активно використовує елементи фольклорної поетики;
- 4) будь-який твір, у якому щасливий кінець і нереальний (з елементами фантастики) сюжет чи згадуються казкові герої;

5) авторський твір, для якого можлива точна вказівка на фольклорно-казкове джерело тощо.

Отже, перше завдання, яке необхідно вирішити, – відповісти на запитання: що таке літературна казка?

Термін «літературна казка» походить від латинської «littera» – літера, письмо. Як відомо, саме слово «казка» походить від слова «сказати», «говорити», що нагадує про фольклорні витоки жанру, про його усну форму. Ця двоїстість (письмова фіксація усної оповіді) зумовлює певну складність дослідження жанру та визначає актуальність цієї проблеми.

На думку багатьох дослідників (Г. Сабат, В. Кизилова, Ю. Ярмиш), літературна (або авторська) казка абсолютно унікальне видове утворення. Базуючись на найдавніших архетипах, авторська казка орієнтована як на жанри народної казки, так і на асиміляцію елементів попередньої культурної традиції. У ній також використовуються ідейні принципи та сюжетно-композиційні моделі повісті, філософського роману, утопії, притчі, байки та інших літературних жанрів.

Існує кілька наукових дефініцій авторської казки, що відображають її ідейно-художню своєрідність. Найбільш повною з них є трактування Л. Брауде, у якій літературна казка розуміється як «авторський художній прозовий чи поетичний твір, заснований або на фольклорних джерелах, або придуманий самим письменником, але в будь-якому випадку підпорядкований його волі; твір, переважно фантастичний, що змальовує пригоди вигаданих чи традиційних казкових героїв і в деяких випадках орієнтований на дітей»; твір, у якому «чарівництво, диво відіграє роль сюжетоутворювального чинника, що допомагає охарактеризувати персонажів». Проте в цьому визначенні немає чіткого уявлення про літературну казку: літературна казка, як і будь-який жанр, може бути заснована на фольклорних джерелах, а може і не ґрунтуватися на них; може використовувати традиційні елементи фольклорно-казкової поетики, а може

обійтися без них.

Ю. Ярмиш називає літературною казкою твір, у якому в чарівно-фантастичному або алегоричному розвитку подій і, як правило, оригінальних образах та сюжетах у прозі, віршах та драматургії розв'язуються морально-етичні та естетичні проблеми [97, с. 28].

Сучасна дослідниця Г. Сабат характеризує літературну казку як фантастичний твір авторської художньої творчості, що нерозривно пов'язаний із реальністю та відображає суть епохи, вбирає в себе ідейно-політичні, літературно-естетичні тенденції часу, вливається в літературні течії і напрямки, має схильність до інновацій, консолідації з іншими жанрами й утворенням [71, с. 8].

Особливу роль у формуванні літературної казки відіграла чарівна фольклорна казка. Літературна казка – багатожанровий вид літератури, що реалізується у нескінченному різноманітті творів різних авторів. У кожному із жанрових типів літературної казки своя домінанта (гармонійний світообраз, пригода, виховний аспект). Літературна казка вільно поєднує міфологічні елементи, традиції фольклорних казок, а також легенд, переказів тощо, оскільки автори нового часу мають можливість творчо спиратися на всі здобутки вітчизняної та світової культури.

Різні дослідники виділяють різні ознаки у жанрі літературної казки. Літературна казка може ґрунтуватися на фольклорних, міфологічних, епічних джерелах. Вона може бути витвором уяви письменника й підпорядковуватися його волі. Чудеса та чари допомагають вибудувати в казці сюжет, охарактеризувати персонажів, втілити їхні ідеї та мрії.

У літературі, як і у фольклорі, казки різняться: *за тематикою* (казки про тварин, чарівні, побутові); *за нафосом* (героїчні, ліричні, гумористичні, сатиричні, філософські, психологічні); *за близькістю до інших літературних жанрів* (казки-новели, казки-повісті, казки-притчі, казки-п'єси, казки-пародії,

науково-фантастичні казки, казки абсурду).

Літературна казка є далекою від фольклорного першоджерела. Справжня літературна казка – абсолютно самостійний твір із неповторним художнім світом, оригінальною естетичною концепцією. Це твір, який у сюжетному (композиційному) відношенні нічим не повторює фольклорну казку, і навіть черпає образний матеріал з літературних чи інших фольклорних джерел [39].

Простежуючи історію розвитку літературної казки, зазвичай, відзначають, що фольклорна казка входить у літературну повість Стародавньої Русі, а в Європі оживає у жанрі середньовічного лицарського роману.

XVIII століття ознайомлює читача з авторськими переказами та обробками фольклорних казок. Власне літературна казка зароджується та сягає зрілості як жанр у XIX столітті (у Європі – у творчості Ш. Перро, Г. Андерсена, Гофмана, У. Гауфа, в Україні – у творчості Івана Франка, Євгена Гребінки, Петра Гулак-Артемовського, Михайла Максимовича, Олени Пчілки, В.Королів-Старого та ін. Літературна казка стає улюбленим жанром письменників. Серед авторів літературної казки XX ст. в Україні є визнані твори Агатангела Кримського, Вікторії Юзвенко, Івана Березовського та ін.

У літературній та фольклорній казках спільне коріння. Фольклорна казка спочатку існувала у чарівному просторі (порівн.: *«Десь далеко, аж за сьомим морем, було одне царство...»*). Для літературної казки цей простір, наприклад, з часом видозмінився, традиційний простір зник. Наприклад: *«Жив у селі бідний чоловік»*.

Сюжети та композиція літературної казки значною мірою підпорядковуються авторській волі та фантазії. Для літературної казки характерний незвичайний початок, далекий від фольклорної традиції, що більше нагадує за жанром твір реалістичного характеру.

Літературна казка виявляє досить глибоку залежність від жанру, що виявляється у її семантиці, структурі, історико-літературному функціонуванні.

Проте справжня літературна казка – цілком самостійний твір із особливим художнім світом, оригінальною естетичною концепцією. Її мовні прийоми взято здебільшого не з фольклорної основи, а з літературних джерел, оскільки оновлення жанрового архетипу – необхідна умова існування літературної казки як жанру.

Загалом можна виділити **основні жанрові ознаки** літературної казки. У ній, насамперед, простежується стійка змістовно-художня конкретика фольклорної основи. Авторська казка запозичала з народної базової жанрової ознаки наявність чарівного. «Чарівне» виявляється на всіх рівнях тексту: у сюжеті, хронотопі, образах, мові. Отже, казку характеризує двомірність: *поєднання реального та фантастичного*.

Однією з відмінних жанрових особливостей літературної казки є вміння письменника втілити традиційні елементи народної казки у видозміненому вигляді. Водночас письменник не залишає поза увагою традиційні елементи фольклору, а дає їм друге життя, виявляючи в них таємний, невикористаний художній потенціал. Інакше кажучи, відбувається своєрідна гра жанром. У літературних казках не завжди трапляються чарівні предмети та чарівники.

Специфіку жанру визначає наявність такої категорії, як *«образ автора»*. Авторський початок виявляється у створенні сюжетів, образів, поетики, як наслідок – у лінгвостилістичному оформленні текстів. Автор поєднує, пов'язує фантастику та реальність. Отже, зберігаючи деяку традиційну народну праоснову, літературна казка більшою мірою правдоподібна, психологічна, містить елементи портрета, пейзажу тощо [97, с.56].

Літературна казка, на відміну фольклорної, за своєю природою є жанром індивідуальної, а не колективної творчості. Загальножанровій одноманітності фольклорної казки протистоїть індивідуальна різноманітність казок письменників. В основі літературної казки знаходиться зовсім особливе авторське «світовідчуття», вміння не тільки й не стільки стилізувати казкові

прийоми, скільки висловити приналежність до морально-філософських принципів, що ґрунтуються на гармонії чуттєвого та естетичного і становлять суть народної творчості в цілому. Нерідко в авторських казках трапляються автобіографічні дані про їхнього творця. Наприклад, Льюїс Керролл як персонажів своїх казок обрав своїх друзів: викладача одного з коледжів Оксфордського університету Робінсона Дакуорта та його дочок Едіт та Лорену; А. Мілн використав факти зі свого життя, а саме деякі епізоди свого спілкування із сином.

Будь-яка казка, безумовно, відображає моральні норми, соціально-політичні проблеми та уподобання того часу, в якому живе автор, а також своєрідність його творчої особистості. Фольклорна казка не знає категорії «образу автора» (йдеться про оповідача, казкаря). Саме авторська позиція, яскраво виражена у літературній казці, дозволяє ідентифікувати запозичення із ідейно-естетичної системи фольклорної казки. Водночас враховуються орієнтація на певного слухача та його сприйняття, ефект жанрового очікування, ставлення до дива та його мотивування.

У літературній казці виявляється *ігровий початок*, що набуває форми літературного прийому, який є своєрідною грою авторів з фольклорним жанром. Гра починається з того, що автор звертається до такої давньої жанрової традиції. Письменник не пориває з фольклорною традицією, а дає їй інше життя, виявляє у ньому прихований, невикористаний художній потенціал. Відбувається своєрідна гра із жанром, яка може бути прикрашена авторською іронією. У цьому ігрова атмосфера створюється взаємодією ігрових елементів як в оповідальній структурі, так і в хронотопі, асоціативному тлі, інтонаційно-мовленнєвій організації літературної казки. Це вміння «змусити працювати» традиційні елементи народноказкової структури в історично та художньо іншій для них системі авторської творчості – відмінна жанрова особливість саме літературної казки. Автор нерідко залучає читача до своєї гри з певними

правилами, що, безперечно, привертає увагу читача [97, с.58].

Особливості сюжетно-композиційної структури становлять *замкнутість та стійкість форми*, рух сюжету в умовах часу та простору, специфіка яких визначається наявністю «чарівного», несподіванка сюжетних ситуацій та подій, повторюваність однорідних дій.

Автор казки наділяє героїв індивідуальністю, яку у фольклорній казці зустріти неможливо. Для фольклорної казки скоріше характерні сталість функцій, узагальнення та лаконічність характеристики героїв. Навіть закон щасливого кінця, дуже важливий для казки взагалі, в авторському творі часто стає неоднозначним із присмаком життєвої гіркоти.

Можна дійти висновку, що літературна казка створюється конкретним автором, в канонічній письмовій формі, образ героя індивідуалізований, а сюжет не обмежений будь-якими мотивами. Незважаючи на суттєві відмінності літературної та фольклорної казок, простежується проникнення фольклорного жанру до літературної казки.

Поряд із глибинними, сутнісними елементами, відображеними в тексті, в літературній казці присутні і легко відомі **елементи фольклорної казкової поетики**: сюжети чарівних випробувань, окремі сюжетні мотиви, система образів, стійкі функції персонажів, інтонаційно-мовний лад, чи окремі тропи, стилістичні кліше тощо. З іншого боку, літературна казка є далекою від фольклорного першоджерела. Цей оригінальний твір, який не лише в сюжетно-композиційному плані нічим не нагадує чарівну фольклорну казку, а й черпає образний матеріал із літературних, а не казкових фольклорних джерел.

Літературна казка протягом усього періоду свого розвитку зберігає традиційне видове членування, що започатковане від фольклорного жанру. До побутової казки письменники активно зверталися наприкінці XVIII і XIX століть, що, очевидно, викликано переосмисленням соціальних, моральних устоїв суспільства наприкінці століття. Особливий інтерес до казки про тварин

виник у 60-х – 70-х роках ХХ ст. Чарівна ж казка — найзатребуваніший різновид жанру протягом усієї історії його розвитку.

Якою б оригінальною не була літературна казка, у ній актуалізуються певні риси жанрової архаїки народної чарівної казки, завдяки чому літературний твір усвідомлюється саме як казка, тобто співвідноситься з жанровою традицією.

У свою чергу, першоджерелом фольклорної чарівної казки є *обряд ініціації*, утілений потім у міфі. У період руйнування міфічної свідомості з його гармонійним образом космосу з'являється чарівна казка, що фокусує ціннісний зріз своєї художньої світомоделі (на першому плані – людина, сім'я, моральний аспект відносин).

Казковий хронотоп, що співвідноситься історично з міфологічним часом-простором, є жанровим каркасом, що визначає художній світ, у якому розгортаються події.

У літературній казці оновлюється семантичне ядро суб'єктної організації чарівної казки, що виражається у вільному, ігровому ставленні до художньої реальності. Ігрова атмосфера створюється взаємодією ігрових елементів в оповідальній структурі, хронотопі, асоціативному тлі, інтонаційно-мовленнєвій організації літературної казки [97, с.59-62].

У літературній казці присутні як сутнісні, глибинні, так і відомі елементи казкової поетики: сюжет чарівних випробувань, окремі сюжетні мотиви, система образів, стійкі функції персонажів, інтонаційно-мовленнєвий лад чи окремі тропи, стилістичні кліше і т. п. Кожен із цих елементів художньої системи чарівної казки в літературній казці функціонує нерегулярно, їх набір рухливий. Але оскільки народна чарівна казка – один із демократичних фольклорних жанрів, то часом достатньо натяку, традиційного звороту, імені персонажа, щоб дізнатися про казку.

Вплив авторського початку в літературній казці домінує. Поєднання

фольклорної історії та літературної традиції породжує низку специфічних ознак казки, які визначаються набором жанроутворювальних та стилеутворювальних категорій, що мають специфіку мовного вираження.

Спостереження засвідчують: літературна казка може створюватися саме з виховними цілями. Якщо в народній казці виховне значення настільки тісно переплетено з розважальними функціями, що часом, захопившись сюжетом, не відразу можна виявити глибокий прихований зміст фольклорного твору, то в літературній казці одне з головних завдань автора – показати своє бачення світу і певною мірою впливати на читачів, донести до них свою думку.

Підсумовуючи сказане, можна дійти висновку, що літературна і фольклорна казки різняться за такими параметрами:

за теневою – літературна казка створюється одним автором, фольклорна ж є результатом колективної творчості;

за формою оповідання – літературна казка існує лише у письмовій формі, в одному строго зафіксованому варіанті, фольклорна казка змінюється навіть тоді, коли вона переказується одним і тим самим оповідачем;

за змістом – літературна казка характеризується великою різноманітністю сюжетів, що вказують на її зв'язок із реальною дійсністю;

за композицією – літературна казка характеризується менш суворими правилами побудови, ніж фольклорна казка;

за обсягом – літературна казка може бути як короткою за обсягом, і досить довгою, тоді як фольклорна казка, зазвичай, завжди коротка;

за мовними засобами – у літературній казці рідко використовуються традиційні казкові формули, у ній найбільш складний синтаксис, багатший за лексику, трапляються індивідуальні тропи замість традиційних, характерних для фольклорної казки.

У цілому пропонуємо таке визначення літературної казки як жанру: **літературна казка** – це вторинний по відношенню до фольклорної казки жанр:

прозовий чи поетичний твір з установкою на вигадку, що зберігає традиції жанру, водночас визначальним у ньому є образ автора та його ідейно-естетичні настанови. Літературна казка, що характеризується суміщенням реального та фантастичного, має власні принципи композиційної побудови, оригінальний хронотоп, систему образів персонажів, характеристика яких обумовлена наявністю «чарівного».

Отже, літературну та фольклорну казку розглядають, незважаючи на їх взаємозв'язок, як два самостійні жанри. У цілому нині можна виділити такі жанрові особливості літературної казки: опора на фольклорні традиції, присутність ігрового початку, наявність «образу автора», поєднання реального і фантастичного. Літературна казка виконує естетичну, розважальну, дидактичну та інші функції. Вона буває двоадресною чи орієнтованою окремо на дитячого чи дорослого читача.

1.3. Дитяча література: від зародження до сучасності

До поняття дитячої літератури входять твори, написані з урахуванням психовікових особливостей дитячого віку, тобто це сфера літератури, створена спеціально для дітей. До мовних особливостей дитячої літератури можна віднести велику кількість діалогів і дій, написаних простою, доступною для дітей мовою. Тематика творів відповідає віковій категорії, а обсяг творів – відносно невеликий, з обов'язковим включенням до його складу малюнків та ілюстрацій.

У процесі дослідження становлення і розвитку дитячої літератури вагоме значення має періодизація, яка допомагає проаналізувати певні етапи становлення й на цій основі встановити закономірності розвитку. Перші спроби розглянути дитячу літературу як певний підсумок тисячолітнього становлення здійснив учений-літературознавець Ф. Сетін, який виокремив такі періоди:

1. Формування давньоруської літератури для дітей (IX–XVII століття).
2. Розвиток дитячої літератури в XVIII столітті.
3. Дитяча література (XIX століття).
4. Дитяча література (кінець XIX–початок XX століття).

Існують інші дослідницькі традиції, у яких дитяча література розглядалася з XVIII століття як самостійне явище. Проблеми періодизація присвячені праці Б.Гошовського, Л. Кіліченко, В. Костюченка, Б. Шалагінова та ін. На початку 1990-х років була запропонована періодизація української дитячої літератури Н. Дзюбишина-Мельник [20], яка досить повно відтворює літературний процес, у якому розвивалася дитяча література, а також комплексно поєднує інші події (історико-політичні, суспільні та літературні) на території України. До цієї періодизації ми ще додали один період – сучасний – від 90-х років XX ст. – до поч. XXI ст.

Ураховуючи періодизацію Ф. Сетіна та М. Дзюбишина-Мельник, спробуємо охарактеризувати розвиток дитячої літератури на кожному етапі.

Поява читацької аудиторії на Русі була пов'язана з утворенням Давньоруської держави і запровадженням християнської віри. Перші читачі з'явилися шляхом навчання грамоти, зокрема читання вголос та вивчення напам'ять різноманітних релігійних текстів, або через вдумливе читання книжок. Князь Володимир, прийнявши хрещення, постійно турбувався про поширення книжкового навчання серед дітей.

Перші відомості про читання дітей були датовані кінцем X – початком XI століття. Ці дані знаходимо в «Сказанні про Бориса і Гліба», у якому розповідається про зацікавлення синів Володимира Великого книжками. У пам'ятці давньоруського письменства – «Ізборнику Святослава» – створеній 1076 р. для чернігівського князя Святослава Ярославича, розміщено поради про те, як треба формувати навички читання; зазначається, що не можна в процесі читання квапитися, необхідно намагатися заглибитися в зміст речень і слів,

тричі повертатися до попереднього розділу [21].

У юних читачів Давньої Русі процес читання мав релігійно-моральний аспект. Читання вважалося засобом спасіння душі, неодмінною умовою праведного життя людини. У часи Ярослава Мудрого, який став засновником при Софійському соборі в Києві школи та бібліотеки, в м. Новгороді – народного училища на 300 дітей, процес навчання читання розпочинався з 6–7 років. На формування читання серед дітей вплинули пам'ятки духовної культури, що з'явилися продовж XI–XVII ст. (Біблія, Євангеліє, Життя Святих, Псалтир, літописи тощо), які були відомі багатьом освіченим людям, зокрема й дітям, та належали до кола дитячого читання.

У другій половині XIII–XV ст. розвиток окремих сфер культури призупинився, що було пов'язано з монголо-татарською навалою та втратою Києвом політичного, торговельного і культурного значення як центру України-Русі. У цей період книжкова справа в Україні була занедбана та перебувала у досить важкому становищі. Основними жанрами цього періоду були казки, легенди, новели, притчі, прислів'я та приказки.

Із середини XV ст. в українському книговиданні відзначаються суттєві зрушення, що були пов'язані з виникненням книгодрукарства. Після приєднання українських земель до князівства Литовського починають розвиватися початкові школи при церквах і монастирях, де навчали читання та письма [21].

У другій половині XV століття з'являється потреба у грамотних людях з метою керування Московською державою, яка об'єднала князівства й землі. Постає мета – зробити процес читання більш доступним і привабливим. Отже, започаткування дитячої літератури було пов'язане з освітніми потребами. З'являються перші твори для дітей, здійснюються спроби їх осмислити, поширюються висловлювання про мету, завдання та особливості книжок для дітей. Наприклад, у 1491 році укладач однієї з перших рукописних граматики Дмитро Герасимов дитячу книжку порівняв із материнським молоком [55, с. 37].

Укладач першої друкованої книги для дітей – «Букваря» (1574) Іван Федоров називав грамоту «медом для душі», найкращою прикрасою підлітка і юнака [55, с. 37]. У дитячій літературі цього періоду відбувається зародження педагогічних підходів до процесу читання. Перші друковані книжки для дітей мали велике значення для розвитку дитячої педагогіки, а читання полягало у формуванні зацікавленості до книжок, урахуванні особливостей та можливостей дитини сприймати текст.

У XVI–XVII ст. збільшується кількість читачів. У цей період вважається «абетковим» етапом, основна мета якого – навчити дітей читати. Для цього використовувалися азбуки, букварі, збуковники, граматики, які мали релігійний зміст. На цьому етапі простежується підвищений інтерес суспільства до питань освіти. У 1576 р. князь Костянтин-Василь Острозький відкривав у своєму маєтку перший православний колегіум, а в 1586 р. у Львові було створено першу братську школу, у 1661 році – засновано перший в Україні університет. У 1632 р. в Києві відкрито Києво-Братську колегію, яка згодом набула статусу академії. Важливим складником навчальних закладів стали бібліотеки. У цей період розвивається друкарська справа, у якій найбільший попит мали книги релігійного спрямування [21].

XVII–XVIII ст. характеризується розвитком навчально-просвітницької літератури, зокрема художніх та науково-пізнавальних творів; починає зароджуватися література, що базується на діалозі з дитиною-читачем, з його дитячим «Я». У цей період починають з'являтися книги для дітей молодшого віку: на першому етапі навчання – азбуки-книги для читання, на другому – азбуки-прописи. У кінці XVII ст. учні мають можливість послуговуватися бібліотеками, хоча їх було ще недостатньо. Отже, на цьому етапі формується перше уявлення про педагогічні засади дитячого читання, в основі яких – виховання молодого покоління, навчання його читанню й письму. У цей період обґрунтовується потреба ознайомити дітей із найкращою вітчизняною та

світовою літературою, пробудити в них інтерес до книги, до читання як головного джерела знань та самоосвіти [20, с. 21].

У XVIII ст. у дітей з'являється бажання й потреби до прочитання книжок громадянського спрямування, літератури з різних галузей, до інтенсивних занять самоосвітою. Їх починає зацікавлювати не лише література просвітницького спрямування, а й казки, романи, байки, міфи. Саме з XVIII ст., дитяча література починає розглядатися як самостійне явище.

На початку XVIII ст. перебудовується зміст і цільове спрямування дитячих книжок. Імперській державі необхідні були освічені люди, які здатні використовувати свої знання на практиці у сфері будівництва, технології виробництва, виробництва нової зброї та ін. З огляду на це головна роль відводиться книжкам із математики, механіки, геодезії та інших прикладних наук не тільки для дорослого населення, але й для юнаків і дітей. Граматика виконувала допоміжну роль, головним завданням якої було навчити молодих людей викладати здобуті науково-технічні знання. У написанні творів для дітей в беруть участь відомі вчені, письменники, політичні та державні діячі. На цьому етапі простежується зародження дитячої журналістики. Бібліотека починає розглядатися як важливим складником навчального закладу, а також як самостійна установа, яка призначена для розвитку освіти, науки та економіки. Завданням бібліотеки було не лише збирати й зберігати книжкові видання, але передусім видавати їх дітям для читання, робити бібліотечні фонди доступними для широкого кола читачів, що постійно збільшувалося [20, с. 28–30].

Перша половина XIX ст., характеризувалася бурхливими зовнішньо- та внутрішньополітичними історичними подіями. На цьому етапі були досягнуті значні успіхи в розвитку науки, літератури, мистецтва, освіти. На початку XIX ст. були сформовані шість навчальних округів, а також створюються повітові гімназії, парафіяльні училища та ліцеї. У цей в Україні було відкрито в Одесі 19 гімназій, 2 – у Харкові й Києві, Чернігові, Полтаві, Ніжині, Катеринославі та

інших містах. У 1820 році була засновано Гімназію вищих наук у Ніжині. Відкривають університети в Харкові (1805), Києві (1834). Проте формування капіталістичних відносин, криза феодално-кріпосницької системи, поразка в Кримській війні, а також активізація визвольного руху сприяли низці важливих реформ, зокрема скасування кріпосного права (1861 р.), що сприяло реформам в освітньо-культурній сфері [44, с. 50].

У середині XIX – кінці XIX століття з'являються в Західній Україні читанки Маркіяна Шашкевича та створюються букварі для недільних шкіл у Східній Україні. Важливу роль у розвитку дитячої літератури в цей період відіграли такі письменники, як Катря Гриневичева, Віра Лебедова, Сидір Воробкевич, Іван Франко, Марко Черемшина, Юрій Федькович, Уляна Кравченко, Яків Щоголів, Марко Вовчок, Олена Пчілка, Леонід Глібов, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, Грицько Григоренко. У їхніх творах відображається національно-патріотична тематика, зображується ідилія українського села (твори Т. Шевченка, Л. Глібова та ін.), описуються забави і розваги сільських дітлахів, порушується морально-етична тематика.

Наступний період – це початок XX століття, у якому формується нове бачення дитячої літератури українськими письменниками. Вони починають усвідомлювати літературу не як дидактичний засіб навчання чи повчання, а насамперед як один із видів мистецтва. На їх думку, твір є джерелом естетично-емоційних переживань, а не лише засіб виховання. Отже, простежується утвердження нових властивостей художнього відображення. Розвитку дитячої літератури сприяли такі письменники: Олександр Олесь, Іван Липа, Юрій Будяк, Володимир Винниченко, Дніпрова Чайка, Марійка Підгірянкa, Богдан Лепкий, Степан Васильченко, Катерина Перелісна, Іван Крип'якевич, Володимира Жуковецька, Іванна Блажкевич, Роман Завадович Антін Лотоцький, Юрій Шкрумеляк. Письменники-педагоги висувають нові вимоги до текстів дитячої літератури та до дитячих часописів. У Західній Україні активно видається

дитяча періодика, одним із найвідоміших журналів того періоду був «Дзвінок». У Східній Україні, території якої поневолені Російською державою, існувала проблема щодо видання та поширення дитячих книжок і журналів українською мовою. У Центральній та Східній Україні був лише один українськоомовний часопис «Молода Україна», редактором якого була Олена Пчілка, яка видавала його власним коштом. Цей журнал друкувався і поширювався в Києві з 1908 до 1914 року. Він мав важливе значення у розвитку дитячої літератури. Олена Пчілка зазначала, що постійних передплатників не було, оскільки населення боялося переслідувань та гонінь за передплату українськомовного журналу [59, с. 42]. У часописі українська письменниця друкувала багато своїх дитячих творів: оповідання, казки, розповіді, вірші, баєчки тощо. З метою уникнення переслідувань Олена Пчілка використовувала різні псевдоніми: Анело, Бабуся, Гни-біда, Кочубеївна, Колодяжинська, Н. К-ч, Княжна Кочубеївна, Хтось.

Наступний період, що охоплює 30-ті – 50-ті роки ХХ століття, характеризується тоталітарною системою у всіх сферах життя, зокрема й у літературі. У цей період активно працюють над написанням дитячих творів Наталія Забіла, Олександр Копиленко, Микола Трублаїні, Оксана Іваненко, Павло Глазовий, Грицько Бойко, Платон Воронько, Андрій Малишко, Галина Демченко, Лариса Письменна, Іван Сенченко, Юрій Старостенко, Петро Панч, Михайло Стельмах. 30-ті – 50-ті роки ХХ ст. були пов'язані із зміцненням тоталітарної системи в радянській державі. Політично-соціальні зміни не могли не вплинути на дитячу літературу. Наприклад, у другій половині 1920-х років починається активна дискусія щодо жанру казки. У 1923 році виходить стаття Е. Яновської «Сказка как фактор классового воспитания», у якій авторка відповідно до революційно-класових позицій розкритикувала жанр казки, яка, на її думку, завдає шкоди вихованню дітей, формує страх перед природними явищами, сприяє спотвореному уявленню про довкілля, стає перешкодою у формуванні класової свідомості в дітлахів. Проте серед українських

письменників ніхто не виступив відкрито проти такої пролетарської думки. У цей період професор Олександр Попів науково підійшов до захисту казки і вирішив видати казки Г. Х. Андерсена українською мовою. Були залучені до перекладацької діяльності найкращі педагоги того часу. Було здійснено ретельний відбір казок та їх професійне редагування. У 1929 році приватне видавництво «Космос» опублікувало українською мовою казки Андерсена у двох томах. Проте представники комуністичної ідеології виступили проти О. Попова, а його видання було визнано шкідливим і ворожим для суспільства. Професора позбавили посади директора. У 1930 році О. Попів у відповідь надрукував статтю «Дитяча література на переломі», у якій здійснив обґрунтування «шкідливості казки», розкритикував казкарів. Позиція вченого була розкритикована в пресі, оскільки політичні обставини вже змінилися [20, с.24].

У 1934 році цілковито перемагає більшовицька ідеологія, а «вороги народу» були розгромлені, а з різними літературними течіями було «покінчено». У цьому ж році відбулася Всеукраїнська партійна нарада з проблем дитячої літератури. Олександр Попів і група авторитетних осіб були репресовані. Була проголошена реабілітація казки, проте в межах радянської ідеології. На заклик представників тогочасної влади «Писати казки!» активно долучилися Наталія Забіла й Оксана Іваненко. Тоталітарна система суттєво вплинула на психологію письменників. Література виявилася затисненою в межах сталінського режиму. Вона була обмеженою, оскільки не було право вибору тематики, сюжетів, образів. Казка була заідеологізованою. Тогочасна дійсність намагалася створити ідеальну позитивну «советську» людину в літературних дитячих творах. З 1938 року вимога навчання російською мовою стала загальнообов'язковою. Дітей почали насильно відлучали від української культури, що впливало на виховання «советского человека». У таких умовах українським письменникам було важко писати дитячі твори. Наприкінці 1930-х років тоталітарний режим знищив цілу

плеяду української інтелігенції: Юрія Будяка, Дмитра Фальківського, Гната Хоткевича, Михайля Семенка та ін., а їхні твори були вилучені зі шкільних програм. Підручники в цей період були заідеологізованими, збідненими жанрово, постійно нав'язувалася русифікація та денаціоналізація українських дітей.

У воєнні роки відповідно до тогочасної ідеології тематика дитячих творів багатьох письменників теж змінилася – описувалися події війни, діти-розвідники, виховувалася ненависть до окупантів тощо. Головною стає тема захисту країни, участь дітей у боротьбі з фашистськими загарбниками, героїзм і моральна стійкість (дитячі твори О. Донченка, О. Копиленка, В. Бичка, Ю. Яновського, О. Іваненко, Ю. Збанацького, І. Багмута). Відповідно до ідеології панівне місце у дитячих творах відводилося вождю – образу Сталіна. В усіх тогочасних читанках для початкових класів (Н. Забіли, Є. Городецької, Т. Горбунцової, М. Пригари та ін.) вивчення творів розпочиналося з віршів, у яких прославлялася ця ідеологічна постать. Після смерті Сталіна постає інший образ, який починає оспівуватися в дитячих творах, – це Москва.

Наступний період охоплює 60-ті – 90-ті роки ХХ століття, що були пов'язані з «хрущовською відлигою». Основними представниками того часу стали Ліна Костенко, Василь Симоненко, Микола Вінграновський, Тамара Коломієць, Ігор Калинець, Євген Гуцало, Дмитро Павличко, Віктор Близнець, Григор Тютюнник, Василь Чухліб, Олександр Зима, Дмитро Білоус, Микола Сингаївський, Володимир Ладижець, Вадим Крищенко, Всеволод Нестайко, Володимир Ладижець, Анатолій Качан, Володимир Лучук, Дмитро Чередниченко, Галина Кирпа, Анатолій Костецький, Леонід Павленко, Ганна Чубач, Олесь Бердник, Ярослав Стельмах, Ігор Січовик та багато ін. письменників.

У цей період дещо послаблюється цензура, частково були реабілітовані імена та твори репресованих письменників. Поступово знімається «залізна»

завіса» між тогочасною радянською державою та європейською культурою. Вагоме значення в розвитку дитячої літератури відіграли «шістдесятники», які відійшли від радянських трафаретів. На цьому етапі з'являються дотепні твори Платона Воронька, Дмитра Білоуса, Ярослава Стельмаха, Грицька Бойка, Всеволода Нестайка, повість якого «Тореадори з Васюківки» є класичним твором дитячої літератури. Розвиває жанрову тематику в дитячій літературі Дмитро Павличко. У його творах простежуються філософські думки, які стимулюють читачів до роздумів, що вивільняє дитячу літературу від радянських кліше мислення. Михайло Стельмах своїми творами наближає дітей до фольклорних джерел. Повість-казка «Земля світлячків» Віктора Близнеця про самоповагу, благородство, гідність стала одним із вагомих досягнень у дитячій літературі. Ця казка має символічне значення, у якій автор наголошує на тому, що добро є беззахисним, що те, що вартує найвищого пошанування, дуже легко руйнується житті, і лише дух може перемогти злі сили.

Нове жанрове різноманіття простежується в творчості Миколи Вінграновського та Ліни Костенко. У їхніх дитячих творах можна помітити зв'язок з фольклором.

У 1990-х роках видаються збірки легенд Леоніда Павленка «Цвіт папороті» та Олеся Бердника «Серце матіюли». З'являються різноманітні абетки (Т. Коломієць, І. Малкович, Г. Чубач, І. Андрусак, І. Січовик та ін.). До дитини-читача в народному дусі звертаються Дмитро Чередниченко, Галина Кирпа, Ігор Калинець. Дмитро Чередниченко створив на початку 1990-х років підручник для читання в початковій школі – буквар «Материнка», який побудований на творах української культури, на тих народних джерелах, що були у забутті. Д. Чередниченко разом із дружиною Г. Кирпою створив читанки для початкових класів «Ластівка», «Писанка», «Біла хата», «Зелена неділя», які були відзначені премією імені І. Огієнка [22, с.13].

Української перлиною сучасної літератури для дітей є поезії Анатолія

Качана. Цікавими є створені ним поезії-фразеологізми, забавлянки, ігрові вірші, вірші-загадки («Журавель щипав щавель», «Лінівні вареники», «По дорозі їхав віз», «Чари ворожбита»).

Поезії Дмитра Білоуса та Ігоря Січовика є досить цікавими, у яких описуються мовні скарби українського народу («Диво калинове», «Чари барвінкові»).

Не можна не відзначити творчий доробок Анатолія Костецького, Анатолія Камінчука, Вадима Бойка, Анатолія Качана, Василя Василяшка, Богдана Стельмаха, Ігоря Калинця, які збагатили тематикою дитячу літературу.

Кінець 1990-х років – початок ХХІ ст. є сучасним періодом розвитку літератури для дітей, який збагачується новими письменницькими іменами. Дитячі твори набувають більш урбанізованого характеру й відповідають сучасним вимогам часу, щоб задовольнити читацькі запити сучасних читачів. Сучасні письменники намагаються створити для малих читачів науково-пізнавальну, пригодницьку, історичну, урбанізовану літературу для дітей. Варто згадати твори Надійки Гербіш («Мандрівка з Чарівним атласом»), Володимира Рутківського («Сторожова застава»), Олександра Гавроша («Різдвяна пригода ослика Хвостика»), Зірки Мензатюк («Таємниця козацької шаблі», «Ангел Золоте волосся», «Дике літо в Криму»), Оксани Луцевської («Таємниця старовинної скриньки»), Сергія Товстенка («Пін на прізвище Гвін»), Оксани Дорожовець («Старий будинок»), Івана Андрусяка («Стефа та її чакалка»), Лесі Ворониної («Таємниця пурпурової планети»). Варто зауважити, що з'являються й інші імена сучасних письменників (Сашко Дерманський, Марія Морозенко, Оксана Луцевська, Оксана Кротюк, Галина Вдовиченко, Сергій Пантюк, Наталка Поклад, Мар'яна Савка, Дзвінка Матіяш, Григорій Фалькович, Галина Малик.). Розглянута нами періодизація є актуальною й сучасною. Вона відображає історію становлення й розвитку української дитячої літератури в історичному та суспільно-політичному контекстах.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ II ПОЛ. XIX – ПОЧ. XX СТОЛІТЬ

2.1. Типологія модифікацій жанру казки в літературній спадщині Івана Франка

У літературній спадщині І. Франка представлено різноманітні й багатогранні казки. У доробку письменника є казки епічного, дидактичного й сатиричного спрямування. Серед казок Івана Франка можна виокремити анімістично-алегоричні («Лис Микита», збірка «Коли ще звірі говорили», «Свиня», «Звірячий бюджет») та соціально-концептуальні («Абу-Касимові капці», «Без праці», «Як пан собі біду шукав», «Мандрівка Русина з Бідою»).

З метою дослідження літературної казки варто звернути увагу на погляди І.Франка на цей жанр, які мають теоретико-практичне значення. У передмові до збірки «Коли ще звірі говорили» Іван Франко зауважує: «Ся казка своїм змістом і тоном вибігає поза круг розуміння малих дітей, але я певний, що для старшеньких, від 10 до 15 літ вона буде не лише цікавою, але й позитивною лектурою, даючи їм у казковій одежі немало фактів із історії розвою та культури людей і природи» [91, с.77]. На думку, Івана Франка, казка є вільним виявом фантазії автора, а літературна казка тим паче.

Зауважуємо, що дослідниця Галина Сабат пропонує оригінальну класифікацію казок письменника І. Франка за різними параметрами, зокрема, «за ознаками кореляцій із фольклором» [70, с.7]. Вона поділяє їх:

І. *За сюжетним змістом:*

- 1) казки морально-етичні;
- 2) політично-ідеологічні;
- 3) психолого-філософські.

II. *За способом художнього відображення дійсності:*

- 1) авантюрно-пригодницькі;
- 2) комедійно-курйозні;
- 3) гостросатиричні.

III. *За жанрово-творчими ознаками і фантастичними рисами:*

- 1) казки про тварин;
- 2) чарівні казки;
- 3) міфічно-емблематичні;
- 4) соціально-побутові.

IV. *За особливостями проникнення в процеси та сюжетно-структурними ознаками та характером поєднання з іншими жанрами:*

- 1) казки-анекдоти;
- 2) авантюрно-пригодницькі казкові новели;
- 3) казкові повісті [70, с.228 - 230].

Починаючи з раннього дитинства, Іван Франко захоплювався казковим жанром, оскільки його дитячі роки пройшли в «народноказковій атмосфері» серед селян. Багато казок малий Франко почув саме в кузні свого батька, які закарбувалися в його пам'яті. У шкільні роки Івась почав записувати казки, які розповідали товариші. Першою народнопоетичною казкою Івана Франка є «Казка» («Про курочку рябу»), яку він записав у Нагуєвичих і надрукував у 1876 році в часописі «Друг». Згодом в основі його казок були використані кращі традиції фольклорних джерел, у тому числі й інших національно-етнічних територій. Народні казки, які були перероблені письменником, є органічним складником його багатогранної літературної спадщини.

Відповідно до класифікації українського письменника Юрія Ярмиша літературну казку можна поділити на два види: 1) казка за фольклорними мотивами; 2) власне авторська казка [97, с.5].

До першого типу можна віднести літературні казки Івана Франка, які

наближені до народної. Їх можна охарактеризувати, як «художні перекази» народних сюжетів («Ріпка», 1891) та казки збірки «Коли ще звірі говорили». У цих творах повністю витримано фольклорні мотиви, теми, фабульні схеми. Проте народний зміст казок подано в літературно-стильовій обробці автора. У казках за фольклорними мотивами Іван Франко поетика, стиль твору та структура повністю є авторськими, а образи, мотиви, ідейно-естетичне спрямування є запозиченими з усної народної творчості. За фольклорними мотивами І. Франком написані такі твори: «Про багача, що їздив біду купувати», «Рубач», «Лис Микита», «Лисиця-сповідниця», «Коваль Бассім», «Абу-Касимові капці».

У спадщині Івана Франка представлено й другий тип казок, у яких сюжетна та образна система відходять від народної основи, і читач може простежити своєрідність його авторської творчої манери. У суто авторських казках письменник досягає специфічної літературної значущості, художньої майстерності. У таких казках мотиви та сюжетний розвиток є вигадкою автора, який описує на фантазійній основі модель реального суспільного життя. Найбільш відомі в цьому аспекті суспільно вагомими, філософськи та сатирично насичені казки «Звірячий парламент», «Свиня», «Як-то Згода дім будувала», «Казка про Добробит», «Опозиція», «Звірячий бюджет», у яких письменник гостро засуджує та по-новому осмислює реальну дійсність.

Кожна казка, незважаючи на її фантастичні ознаки, має життєву основу. І.Франко зазначав, що «не тим цікава байка, що говорить неправду, а тим, що під лушпиною тої неправди криє звичайно велику правду. Говорячи ніби про звірів, вона одною бровою підморгує на людей» [92, с.165] .

Трансформації фольклорної казки в літературну активно відбулися в період осучаснення української літератури, починаючи з другої половини XVIII століття, коли література орієнтувалася передусім на народно-розмовну мову, а за зразок обирала усно-поетичну творчість. Отже, літературна казка як жанр

формувався в умовах активного впливу фольклорних джерел на літературу, що можемо простежити протягом XIX століття. Наприклад, Іван Франко здійснив переспів казки «Ріпка». На початку казки в заголовку зазначається «Стара казка, по-новому розповів Іван Франко». Український письменник залишає народний варіант казки, проте доповнює її новими елементами: ритмізується мова; використовує римування; дає імена головним героям. Саме такі нововведення слугують кращому запам'ятовуванню казки та, на думку автора, збагачують дітей новими поняттями.

У народній казці «Ріпка» акцентується саме на розмірі ріпки, яка швидко виросла, та на процес збирання урожаю. У казці ж Іван Франко детально розповідає про тих, хто і як доглядав за ріпкою, автор називає різні знаряддя праці, згадує різноманітні побутові дрібниці. Таке мовне оформлення казки є більш доступним для дітей (реальний світ родинних стосунків). Привабливості та емоційності казці надають також вдало використані письменником художні засоби, зокрема порівняння («як мишка, потім, як кулак, потім, як буряк, потім як два, а в кінці стала така, як дідова голова»).

Відомо, що однією з головних ознак усіх епічних жанрів є сюжетність. Літературна казка також не є винятком. Відома літературна казка І.Франка «Фарбований лис» належить до казок про тварин. Сюжет казки містить невелику експозицію, у якій дається характеристика Лиса Микити, що пояснює наступні дії героя казки. В експозиції, як і в більшості народних казок, простежується казковість, яка виявляється у змалюванні Лиса, який є дуже хитрим і гордим, який насміхається та глузує з усіх стрільців, які не змогли його спіймати.

Сюжет народних казок переважно дуже простий, оскільки в ньому подається лише одна певна ситуацію чи один невеличкий епізод. Сюжет казки в Івана Франка не обмежується однією ситуацією, а містить опис низки подій: Лис Микита на торговищі; у бочці з фарбою;) переляк у лісі; Микита оголошує себе

царем; царювання Лиса; свято в лісі; загибель головного героя казки. Такий ланцюжок подій і є сюжетом казки письменника. Як і в народних казках, у літературній казці І. Франка широко використовуються діалоги. У казці поєднується реальне (звірі, ліс) та казкове (звірі розмовляють, святкують, виконують вказівки), що робить цей казковий твір цікавою й оригінальною казкою. Оригінальність також виявляється в епілозі казки, де автор робить узагальнення смислу казки.

Отже, на основі аналізу літературної обробки казки «Фарбований Лис» можна констатувати, що Іван Франко, дотримуючись сюжету, не обмежуючись лише однією ситуацією, а описує цілу низку подій, що розкривають характер Лиса Микити, його підступні вчинки. Сюжет казки І. Франка є оригінальним ще й тому, що події розгортаються за системою ланцюжка, що дозволяє послідовно розгортати сюжет.

У народних казках, перероблених Франком, викриваються такі риси характеру, як дурість, зажерливість, упертість, скупість, надмірна балакучість, лінь тощо. Письменник, не порушуючи традиційного народного уявлення про народну казку та її героїв, але майстерно змальовує по-новому персонажів казки.

Героями казок Івана Франка є різноманітні персонажі, серед яких тварини, які добре відомі дітям. У його казках власне казкові герої (Лис, Пес, Осел, Кіт, Вовк, Заєць, Медвідь), а також запозичені екзотичні імена (Леопард, Бегемот Слон, Лев, Мавпа, Пава), вигадані імена (Сич Пугукало, Кабан Порилич, Ворон Каркайло, Лис Микита, Слон Чотиризуб, Заєць Довгослух, Остромисл) та навіть канонічні імена – Святий Миколай, цар Соломон. У перероблених І.Франком казках наявні такі стилістичні прийоми, як градація, ретардація, гіперболізація, сталі фрази, магичні числа, вислови.

У казках збірки «Коли ще звірі говорили» багато міститься перероблених світових сюжетів, але в них відображено життя українського народу, бо герої

Його казок наділені такими рисами, які властиві українцям. І. Франко надав своїм казкам національного колориту, утілив у них виразні етнографічні риси, створив новий український варіант казки, оскільки казка сприймається найкраще кожним народом лише в національному варіанті.

Казки, перероблені І. Франком, належать до різних за етногенезом народів, а завдяки збірці «Коли ще звірі говорили» вони спроможні функціонувати в українському просторі. Загалом І. Франко майстерно міг передати давній за походженням світовий сюжет, але надав його національної ментальності. Митець намагався переробити запозичені сюжети з урахуванням вітчизняних соціально-історичних умов, творчо переосмислити, художньо трансформувати, модифікувати, ідейно збагатити та розширити їх науково-пізнавальний аспект. Він інтерпретував казки відповідно до уподобань і поглядів українських дітей, і вони стали вагомим здобутком української літератури кінця ХІХ століття. У І. Франка іноземна казка перетворювалася в національне надбання, проте водночас вона нагадує читачеві, що поза українською ментальністю є інші культурні надбання, і ми повинні мислити у світовому контексті [70, с.64].

Отже, аналіз літературних казок засвідчив, що Франкова казка посідає вагоме місце в українській літературі. Український письменник відіграв вагому роль у розвитку й становленні української літературної казки, розширив її жанрові властивості. Він започаткував нові «модифікації казкового жанру», створивши пізнавальну казку («Як звірі правувалися з людьми»), політичну («Звірячий бюджет», «Казка про Добробут»), різдвяну («Святовечірня казка»), драматичну поему-казку («Сон князя Святослава») тощо.

І. Франко не порушуючи традиційної основи та схеми казки, створив досить оригінальні жанрові інтерпретовані твори, які характеризуються особистісним підходом автора та оригінальним стилем. Франкові казки набули національного колориту, зберігши фольклорну основу запозичених джерел.

І на сучасному етапі його казки відкриті до нових трансформацій та

зберігають ідейно-естетичну актуальність. І. Франко, літературно й майстерно опрацювавши народні казки, став у цій сфері письменником-новатором. Він збагатив українську казкову скарбницю та казковий репертуар.

2.2. Методологія літературознавчого аналізу казок Олени Пчілки

Твори Олени Пчілки для дітей є досить різноманітними за жанрами. У її творчій спадщині можна виокремити вірші, казки, байки, оповідання, сміховинки, п'єси, ігри, загадки, спотиканки, прислів'я та приказки.

Значне місце в творчому доробку української письменниці відведено казкам, у яких вона звертається до оригінальних зразків і фольклорних джерел, майстерно обробивши їх. Олена Пчілка добре розуміла виховні можливості саме усної народно-поетичної творчості. З огляду на це вона широко залучала етичні й естетичні властивості народної скарбниці, а також принципи морального кодексу, який створив і закріпив у пам'яті народ.

Багато текстів цього дитячого жанру увійшли до відомої збірки Олени Пчілки «Годі, діточки, вам спать!». За радянських часів саме ця збірка була одним із найповнішим видань дитячих творів письменниці. Переважна більшість її казок були надруковані в часописі «Молода Україна», видавалися її твори й у відомому дитячому щотижневику «Дзвінок», що виходив у Львові.

Олена Пчілка надрукувала низку літературних казок, серед яких можна виокремити такі: «На хуторі», «Хлопчик та ведмідь», «Премудра приповідь», «Мар'їне багатіння», «Найгірші вороги», «Мишача рада», «Куликове болото», «Рябко», «Малий музика Моцарт».

Більшість цих творів про тварин. У її дитячих творах представлено майже всіх представників тваринного світу (півень, ворона, гадюка, чапля, заєць, рак, вовк, коза, журавель, кіт). Письменниця прагнула сформувати в молодого покоління за допомогою художнього слова найкращі моральні цінності.

Тварини у казках письменниці уособлюють такі риси характеру, які вона засуджує, або позитивні риси – прищеплює дітям. Найбільше створено письменницею казок, у яких головним героєм є лисиця («Лисичка-сестричка й вовк», «Лисичка в суддях», «Лисиччина учта», «Казка про котика й півника», «Казочка про коржика»). Лисичка у творах Олени Пчілки – персонаж багатогранний та неоднозначний. Приміром, лисичка у казках Олени Пчілки може бути хитрою, підступною та жорстокою («Лисичка-сестричка й вовк», «Казочка про коржика», «Лисичка в суддях») або люблячою та доброю («Казка про котика та півника»).

Є в її творчому доробку народні казки, що адаптовані до сприймання дітьми молодшого віку: «Ворона й рак», «Горобець та билина», «Солом'яний бичок», «Лисичка-сестричка й вовк», «Морозова кара», «Пан Коцький», «Про пастуха», «Лисичка в суддях», «Казочка про козу-дерезу», «Зайчик», «Про дідову дочку та бабину дочку», «У пригоді», «Казочка про дідову рукавичку», «Журавель та чапля», «Казка про котика й півника», «Лисиччина учта», «Добрана пара», «Казка про жадного чоловіка та про гадюку», «Казочка про коржика»).

Серед її друкованих творів є такі, які вона майстерно обробляла, додаючи головних героїв чи цікаві й несподівані кінцівки в уже добре знайомі дітям твори. Ці народні казки переважно про тварин, до яких авторка вносить деякі зміни, по-новому змальовує образи, виразно наголошуючи на головній ідеї казки, надаючи їй соціального чи політичного спрямування. Наприклад, у казках «Ворона й рак», «Горобець та билина», «Добрана пара» натрапляємо на влучні вислови, які сприймаються як приказки: «Отак-то піддурив рак ворону, а чим: облесливим словом! Велику силу має воно...» [68, с.125]; «...обоє рябоє!» [68, с.167]. Приміром, українській народній казці «Колобок» Олена Пчілка дала нову назву «Казочка про коржика», а також змінила фінал відомого дитячого твору: лисичка не з'їдає коржика, а ламає об нього зуби. Така нова версія

закінчення авторської казки має особливий вплив на маленьких читачів, адже завдяки майстерності письменниці вони стали більш прийнятними для дитини.

В іншій казці «Казки про котика й півника» теж змінено фінал: у творі змальовано не лише щасливий порятунок півника котиком, а й гостро звучить мотив помсти: «От взяли вони вдвох, де що було в лисички, поїли, горшки-миски побили, а самі втекли додому. Та й жили собі вкупці. Півник уже слухався котика. І все було добре» [68, с.159].

Здійснимо аналіз літературних казок Олени Пчілки. Казкові твори письменниці, серед яких більшість – соціально-побутового спрямування, характеризуються серйозністю і глибиною авторської думки, наявністю моральних принципів та досить окресленою й виразною соціальною ідеєю. Мовне оформлення її казок, манера розповіді матеріалу є лаконічною, але легкодоступною, що відповідає психологічним особливостям, життєвому досвіду та інтелектуальним можливостям дітлахів. Наприклад, казку «Мишача рада» Олена Пчілка завершує повчальним змістом: «Радити спосіб на напасника – не штука, а самому поткнутися супроти лиха – то інша річ!» [68, с.90]. Вона вчить юного читача вчитися відповідати за свої слова та вчинки, не давати бездумних обіцянок і порад.

У казці «Мар'їне багатіння» авторка засуджує такі риси, як гордощі й зазнайство. У процесі читання твору «На хуторі» відчутно простежується тонка й м'яка манера письма Олени Пчілки. Авторка з материнською ніжністю створює образ щасливої дитини, яка зростає в заможній, але люблячій сім'ї. Змальовуючи літературний образ Івася, письменниця порівнює хлопчика з сонцем: «Ганна поглянула на піл, там спав її первенчик – гарненький, білоголовий хлопчик Івась... Білява голівка з заспаними сірими оченятами нахилилась уперед, і зразу рожеве личко Івасикове неначе промінням сонячним освітілось. Івасик хутко спустив ніжки на долівку і побіг до матері» [68, с.75-76]. У сільській родині сталася радість – знайшлося телятко. Корова буде

доїтися, а тому родина не буде голодувати. Телятко приносить втіху для маленького Івася: «Остап сів на лаву, уперся руками в коліна і поглядав то на теля то на піл, на Івася. На молодому виду Остапа сяяла втіха, сірі очі наче сміялись, одсвічуючи в собі щасливу думку. Ганна побігла і через якусь хвилину вернулася з оберемком соломи на в руках» [68, с.75].

Деякі казки Олени Пчілки за жанровими ознаками нагадують народні приповідки. Серед таких творів можна виокремити казку «Ворона і рак», у якій письменниця засуджує таку рису характеру, як хитрість, яка властива ракові. Щоб урятуватися від смерті, рак вихваляє родичів ненажерливої ворони: «- Ой, вороно, вороно! Знав я твого батька – що ж то за хороший птах був! Розумний який, Боже!» [67, с.189]. Рак досягає справжнього результату, вихваляючи саме ворону, називаючи її прехорошою, «розумною птахою, якої немає в світі» [67, с.190]. Цією казкою письменниця хотіла показати, що похвала й облесливі слова дійсно мають великий вплив.

Винахідливість і хитрість Олена Пчілка змалювала в деяких казках. Усі вони нагадують дітлахам про життєву мудрість селян. У казці «Морозова кара» розповідається про простого чоловіка та пана. Мороз не злякав простого і винахідливого селянина, а панові ледве вдалося врятуватися. Олена Пчілка своїми казками повчала дітей не бути жадібними, черствими й жорстокими. Такі негативні риси вбивають в людині все найкраще, перетворюють на перевертня та носія зла. Про це свідчить і епізод з іншої казки «Про жадного чоловіка та про гадюку», у якій хлопець заради наживи вирішує вбити гадюку: «Навіщо дожидатися, коли гадюка коли-не-коли даватиме по червінцю? Не краще ж її вбити, зруйнувати того мурашника й забрати увесь її скарб одразу?» [67, с.193] Отже, хлопець наважується на ганебний вчинок заради збагачення, проте сам гине, а його батько після смерті сина постійно думає про те, як повернути прихильність гадюки, щоб вона знову давала червінці. Як видно, Олена Пчілка викриває жадюгідність і жадібність людини.

Багатьом дітям відома казка «Пан Коцький», у якій розповідається про старого й німецького kota, який став паном і зумів своєю кмітливостю та винахідливістю стати лідером і вийти чистим із води. Його почали боятися навіть ті, хто був наділений великою силою та вважав себе могутнім.

Хитрі й самовпевнені персонажі іноді натрапляють на більш сильних і розумніших за себе, адже зло повинно повернутися до кривдника. Журавель із казки «Лисиччина учта» виявився хитрішим за лисицю. Він вирішив провчити підлабузницю і пригостив її медом з пляшки: «- Ну, каже журавель, - щось мій медок усе цілий, треба вже самому випити чи що!.. Та й став пити, засаджуючи свого довгого дзьоба в пляшку. А лисичка тільки дивилася» [67, с.210].

У казках Пчілка акцентувала увагу на тому, що необхідно завжди віддячувати щедро людям за їхні добрі вчинки. Наприклад, у казці «У пригоді» маленька мишка зуміла віддячити сильному й могутньому левові за добрий вчинок. Безкорисливість героїні та її щирість душі дуже зворушили лева: « - Бачу,- віддячила ти мені і навчила мене!.. Спасибі тобі» [67, с.221].

Характерною властивістю літературних казок Олени Пчілки є художнє змалювання дітей, що переважно зростають у дружних і повноцінних родинях. Проте деякі батьки не можуть дітям дати чогось більшого, ніж свою любов, повагу та піклування. Авторка казок переконана, що у світі багато добрих людей, які можуть допомогти як морально, так і матеріально. Приміром, у казці «Сосонка» головний персонаж Івась потрапив на новорічне свято до панської родини, у якій до нього дуже тепло і привітно ставляться: «Все те було поділено поміж дітьми. Навіть Івась добув, з ласки няньчиної та малої панночки, кілька золотих горіхів, червоних яблук, цукерків у кошику маленькому, солодкого коника і паперову золоту рибку! Боже мій, чи то ж не втіха!» [68, с.84].

Повчальним у цьому творі є персоніфікований образ сосонки, яку на Різдвяні свята прикрасили в панській родині. Сосонка була на святі гарною та уявляла, як би заздрили інші деревця, якби побачили: « – Подивіться, - каже

берізка, які на ній ланцюжки рожеві! - Ет, - цвірінькнув снігурчик – не хотів би я й ланцюжків, хоч би й рожевих! Нема в світі кращого, як воля!» [68, с.85]. Але свято закінчилося, і святкове деревце викинули на дрова. Але Івась забрав сосонку додому, і вона стала в пригоді, указувала людям дорогу: «Нащо її рубати! Краще я поставлю її замість віхи, отам, на дорозі, бо тепер раз у раз метелиця дорогу замітає; вже нащо я дорогу знаю, і то вчора блудив. Нехай хоч сосонка для прикмети на дорозі стоїть» [68, с.86]. Казка «Сосонка» вчить дітей цінувати дружбу, не гордувати друзями та прагнути бути корисними для інших людей.

Можемо припустити, що такі сюжети казок Олени Пчілки зумовлені світоглядом письменниці. Як відомо, Олена Пчілка – із славетного роду Драгоманових, який є відомим ще з гетьманських часів. Дітей у родині Драгоманових привчали любити мистецтво й шанувати природу. З ніжністю та повагою до своїх батьків письменниця згадувала, що в ті темні й жорстокі часи, де панівним було деспотичне право, у їхній родині нікого не карали, не принижувала, тому діти зростали, не знаючи ніяких ознак насилля чи розправи сильних з підвладними. Можемо припустити, що в казці «Журавель та чапля» авторка намагається змалювати таку атмосферу, яка панувала в їхній родині. Вона звертає увагу молодого покоління на таких рисах характеру, як згода, підтримка один одного, бо ті, хто не живуть у згоді з людьми, ніколи не зможуть відчувати душевної єдності та єднання душ.

Між Ольгою Косач та її братом Михайлом були особливі дружні стосунки. З самого дитинства вона ставилася до брата з теплотою та особливою повагою. Саме Михайло відіграв важливе значення в становленні Олени Пчілки як непересічної особистості та громадської діячки. Протягом усього життя між братом і сестрою були міцні родинні стосунки. Цю єдність змалювала письменниця в казці «Про котика і півника». В образі цих головних героїв можна помітити тісні родинні зв'язки. У ролі старшого брата виступає котик,

який постійно захищає півника, свого меншого братика. Проте неслухняність та надмірна довірливість призвели півника до біди. Лисиця «схопила півника за хвіст і потаскала до своєї хати» [67, с.255]. На думку письменниці, щирість, любов і вдячність є неодмінною умовою добрих стосунків між рідними душами. Урятований півником котик безмірно вдячний йому за це: «Спасибі тобі, котику-братику, що ти мене врятував. Тепер же я тебе слухатимусь довіку!» [67, с.257]

Олена Пчілка вивчала етнографію, що знайшло відображення в її казках для дітей. У цьому літературному жанрові простежуються виразні народнопоетичні мотиви, майстерно описані письменницею. Зокрема, у казці «Журавель та чапля» відображено народний звичай відмовляти сватам, запропонувавши їм гарбуза: «Ти мені вже двічі гарбуза дала, та щоб я знов тебе сватав? Не хочу!» [68, с.156]. Як відомо, за українськими звичаями подати гарбуз є ознакою відмови. В іншій казці «Про дідову дочку та бабину дочку» вовча голова звертається з проханням пересадити її через поріг, що є теж відомою традицією українського народу, де була заборона ступати людині на поріг ногами. У сюжетах такого виду Олену Пчілку насамперед приваблювали приховані реальні життєві взаємини між людьми, народна мудрість та моральна ідея. Ідейне, та моральне начало визначали вибір казкового сюжету і напрям літературної обробки.

Казки, на думку Олени Пчілки, є важливих засобом виховання дітей, за допомогою них можна сформувати найкращі морально-етичні норми. Її казки – це переважно твори, які створені матір'ю для дитини, між якими існує найтісніший психологічний зв'язок. Письменниця часто в казках використовує зменшено-пестливі та здрібнені форми слів, які надають творам особливого характеру – ніжності, теплоти, спокою. Письменниця прищеплює молодому поколінню шанобливе ставлення до праці, до природи, формує вміння у будь-яку хвилину допомогти іншій людині. Олена Пчілка постає яскравим прикладом ніжної і люблячої матері-казкарки.

Отже, здійснивши аналіз літературних казок Олени Пчілки, ми дійшли висновку, що її твори за своєю формою, стилем, ідейною спрямованістю доступні для маленьких читачів. Жінка-казкарка глибоко розуміла потреби маленьких дітей, тому створила для них цікаві казки, які мають повчальний характер. У дитячих творах вона порушує проблеми морального виховання дітей. Саме через казку дитина вчиться пізнавати довкілля, відрізняти правду від кривди, добро від зла, любов від ненависті.

2.3. В. Королів-Старий: біографічна довідка та аналіз його казок

Василь Королів-Старий – малознана в сучасній Україні багатогранна особистість, «універсаліст», письменник, громадсько-політичний і культурний діяч, уродженець Полтавщини.

Василь Королів-Старий народився 4 лютого 1879 р. у с. Ладан Прилуцького повіту на Полтавщині у родині священника. Навчався в Полтавській духовній семінарії, потім продовжив освіту в Харківському ветеринарному інституті.

Після інституту йому було надано направлення в Тамбовську губернію, але не міг змиритися з тиранією тогочасних урядників та їх несамовитою жорстокістю до людей», тому відмовився від служби і виїхав до Полтави. Деякий час Василь Королів працював на посаді дільничного ветеринарного лікаря в одному із сіл на Полтавщині. Разом із учителем Г. Шерстюком, який був основоположником видання «Український учитель» та автором української граматики, заснував «Малоперещепинську республіку», що й стало причиною арешту [12, с.4].

Тогочасна влада заборонила йому жити й працювати на Полтавщині, він переїжджає до Києва, де очолює міське ветеринарне бюро. У Києві Королів займається активною культурною, громадською, літературною діяльністю, виступав публіцистом і театральним критиком при театрі М. Садовського (1856–1933).

У 1908 році Василь Королів із друзями створив найбільше в Києві видавництво «Час», у якому переважно друкувалися українські книжки, підручники, листівки, плакати, календарі, брошури.

У 1917 році з початком революційних подій у Києві зібралися прогресивні на той час представники української інтелігенції, серед яких був і Василь Королів, які згуртувалися з метою створення керівного органу, центру

українського національного руху – Української Центральної Ради. Королів теж став співзасновником, а згодом і членом Центральної Ради. У березні 1917 року Василь Королів брав участь у кооперативному з'їзді, першій національній маніфестації в Києві, був членом Київського губернського виконавчого комітету.

10 червня 2018 року за сприяння Короліва уряд Української держави підписав закон про визнання могили Тараса Шевченка національним надбанням українського народу.

У 1919 році, коли вже не зникли надії на відновлення законної влади УНР, Королів-Старий емігрує до Чехо-Словаччини, де перебував до кінця свого життя, був одним із найактивніших культурних діячів у еміграції. Він заснував видавництво «Всесвіт», де видавалися твори та переклади українських і європейських письменників [12, с.10].

На початку двадцятих років ХХ століття Василь Королів надрукував підручники й посібники із зоології та фізіології для студентів і викладачів Господарської академії в Подєбрадах, у якій Королів працював на посаді доцента й продовжував викладацьку діяльність.

До 1991 року ХХ століття в історії української літератури не був відомий Василь Королів як письменник. В Україні його творча діяльність була маловідомою, а твори віднайти було не просто. Його художні твори були видані лише в 1990-1992 роках. За сприяння видавництв «Просвіта», «Школа» було перевидано його твори у 2005-2006 роках [12, с.12].

Переважаюча частина літературної творчості Василя Короліва – це твори для дітей і юнацтва. Найбільш відомі його твори для молодого покоління – це роман «Чмелик», збірки казок «Нечиста сила», «Чарівне намисто», віршована моральна казка «Зух Клапоух» та книжечки казок, що були перекладені з чеської та словацької мов. Усі вони були видані видавництвом «Час» (Київ-Прага, 1918–1920 рр.).

Збірка перекладних казок про звірят Василя Короліва – «Близький світ»

була введена до шкільної програми чеських шкіл. Багато дитячих книжок письменник ілюстрував власними малюнками. В діаспорі В. Королів уважався найповажнішим українським дитячим письменником та прогресивним видавцем, який навіть випередив «Дитячу Бібліотеку» Михайла Таранька, українського видавця серії книжок для юнацтва, власника видавництва «Світ дитини» у Львові.

У його літературній творчості можна простежити таку основну рису – це те, що він постійно дбав не лише про естетичний і мистецький рівень, але й про етичний аспект своїх творів. В. Королів визнавав погляд відомого мислителя та філософа Платона, який вважав, що мистецтво повинне посідати панівне місце серед вихователів людини та сприяти формуванню людських душ, спрямовувати їх до краси, правди і добра – до Бога. Його спадщину представлено загалом 118 книгами.

У літературному доробку письменника також представлено поеми про українські й історичні жіночі постаті (про Марту Борецьку, Анну Регіну, Ведмедівську Попівну, Роксолянну та ін.) [12, с.13].

Здійснимо аналіз його найвідоміших творів для дітей і юнацтва.

Роман *«Хмелик. Навколо світу»* розповідає про національне становлення інтелігенції в Україні, про ті утиски, яких зазнавали українці у Російській імперії, про суспільно-історичні події на початку ХХ ст. Цей роман становить інтерес і за своєю формою. Жанрову природу дослідники визначають як роман виховання, щоденник, мандрівні нотатки [12, с.13].

У романі розповідається про полтавського юнака Максима Крушенка, який зростав у національно свідомій родині та залишається сам після арешту його батька. Складні життєві події та проблеми сприяють формуванню його характеру, переконань, морально-етичних цінностей та національної позиції. Юнак змушений покинути рідне місто та виїхати до дядька в Київ, він подорожує світом, щоб повернутися додому, «озброєним знаннями, уміннями,

досвідом». Виїжджаючи з України, з любов'ю звертається до країни зі словами: «Прощай, моя нене Україно. Ні, не прощай, а до побачення! Я вернусь, щоб бути Тобі вірним сином і послужити для тебе так же чесно й щиро, як служив Тобі мій покійний татусь і моя свята неня» [12, с.13].

Роман є автобіографічним. В образах Максима і Старушка автор змальовує себе. Він передає хвилювання юнака-емігранта, відображає його емоції та захоплення красою рідної країни, а також культурою інших держав. Максим – розумний, начитаний і ерудований юнак, він уміє аналізувати все, що відбувається навколо нього, бере активну участь в українському русі: є видавцем часопису «Волосожар», пише науково-популярні статті для періодичних видань, зокрема, й у «Раду». Автор описує його щирим, відкритим і надзвичайно вразливим хлопцем. Чуже оточення, самотність і відчуття безвиході викликають у нього бажання покінчити життя самогубством. Проте на допомогу приходять Тіна, дочка Вершинських, і в нього повертається жага до життя.

Образи роману можна умовно поділити на «своїх» і «чужих». Максим відчуває себе щасливою людиною, коли спілкується з однодумцями, перебуває в будинку побратима Я. Скибенка. У романі виокремлено дві частини – «На Україні» і «В Європі», у кожній із них письменник майстерно відтворює побачене головним героєм: настінні малюнки, старовинну мозаїку в Андріївському соборі, природу на берегах Ворскли, «польський акрополь», соляні копальні. Змалювання подій ніби накладається на відображення різних міст як України, так і Європи: Полтави, Львова, Києва, Кракова, Дрездена, Праги, Мюнхена, Лейпціга.

Автор майстерно та досить детально описує прогулянки головного героя, описує побачену архітектуру та свої враження від її споглядання, занотовує всі роздуми про суспільні події та настрої населення, про особливу ментальність мешканців відвіданих міст і країн, змальовує відносини українців і поляків,

чехів і німців. Письменник ніби складає для читача путівник, указуючи на ті місця, де обов'язково необхідно побувати.

Характер головного героя Максима найкраще розкривається, коли хлопець потрапляє у родину Шульца, починає приятелювати з його сином Фріцом, а згодом закохується в племінницю Гільду.

Головний герой роману Максим вирішує тікати подалі від родини Шульца, бо він не міг перебувати під одним дахом із ворогом своєї країни, свого українського народу. Своє ставлення й обурення хлопець висловлює в листі до Шульца, чернетку якого він зберіг та подав у зшитку. Автор змальовує трагедію людини і навіть цілої епохи.

Юнак влаштовує своє життя в іншій країні, але постійна туга за батьківщиною не полишає Максима. Згодом він повертається в Україну. Роман засвідчує творчу майстерність автора, його велику любов до свого краю, повагу до свого народу. У романі автор використав казковий мотив про маленького Чмелика, для якого його «рідний дім – нехай то буде щілинка в моху – дорожчий від золотих палат на чужині» [12, с.14].

Отже, в романі «Хмелик» (який не виданий ще й досі в Україні) автор змалював долю юнака з Полтавщини, який був змушений покинути батьківщину, блукати чужими світами, зазнаючи поневірян і страждань скитальця.

Найвідомішою книжкою казкових оповідань Василя Короліва є *«Нечиста сила»*, яка відносно недавно повернулася до українського читача із 20-х років минулого століття.

Це видання вперше було надруковано у 1923 році як спільна робота київського видавництва «День» і польської друкарні «Черномор» у Каліші. І лише 1990-1992 роках, майже через 70 років після написання, завдяки українському видавництву «Веселка» ця збірка літературно-фольклорних творів Короліва-Старого повернулася на свою Батьківщину, яку любив та образ якої

постійно плекав у своєму серці письменник-емігрант.

У цій збірці казок найповніше розкрито талант українського письменника. Автор майстерно змалював спогади свого дитинства, переосмислив і створив фольклорно-казкові образи представників «потойбічного світу», по-новому змалював персонажів української міфології, зокрема «нечисту силу».

У передмові до збірки Василь Королів написав: «Дарма, що інтелігентні люди ставляться до «нечистої сили» з легкою та добродушною посмішкою. Дарма, що тепер не знайдеш освіченої людини, котра йняла б віри якомусь чортovinню. Однаково – найосвіченіша, найінтелігентніша людина нашого віку бодай для форми вислову згадує чорта, диявола, якогось «злого Духа». Найчастіше ця згадка буває словом лайки, тим завченим порожнім звуком, що не має в собі жодного змісту... Тим-то, коли вже ми не можемо вигнати чортovinня з нашого світу, то чи ж не краще буде розповідати про нього дітям, як про персоніфіковані сили природи, по змозі позбавляючи їх елементів зла та ворожості?! Я не педагог і, можливо, помиляюсь. Отож, як результат моєї помилки, з'явиться оця книжка казок, в яких собі дозволяю боронити перед дітьми насамперед, нашу українську «нечисту силу», що, на мою думку, часто буває далеко менш небезпечною, ніж деякі інші «сили», яких, на жаль, не зуть «нечистими»» [44, с.3].

У казках **«Потерчата»** і **«Хуха-Моховинка»** головні герої – це міфічні істоти. Згідно з українським повір'ями, потерчата є душами дітей, які нехрещеними померли та стали болотяними вогниками. Домовик, відповідно до вірувань українців, є охоронцем домашнього вогнища та родинних святинь, а Хуха – це міфічна істота, пухкенька, наче мох, яка інколи з'являється перед людьми, якщо вони, добре попрацювавши й натомившись, казали «Хух!». Усех цих героїв автор наділяє найкращими людськими якостями та рисами вдачі. Зокрема, домовик і потерчата допомагають п'яненкому дяку Оверку та рятують його від загибелі, а Хуха-Моховинка, незважаючи на

заподієне їй зло, рятує діда-дереворуба від смерті: «Шкода стало Моховинці старого, безпомічного діда. Забула вона й про те, як він зруйнував її хатку та вигнав з батьківщини. Як хотів її зарубати сокирою та на все життя зробив кривенькою» [44, с.143].

Фантастичні казки письменника мають багато подібних ознак народних казок. Проте, як відомо, літературна казка має свої специфічні риси, що відрізняють її від народної. Маленькі читачі бачать те, що відбувається, очима автора, який ділиться з дітьми своїм життєвим досвідом і спостереженнями.

Виважений погляд Василя Короліва-Старого на життя вчить молоде покоління справедливо оцінювати вчинки персонажів казки, розрізняти добро і зло, як у казковому, так і в реальному світі. Його твори мають всі ознаки українського народного життя, будуються на національному фольклорі та водночас мають самобутній й оригінальний сюжет, багату, поетично-барвисту мову, поетично-художні описи, український гумор, колоритний національний стиль. Цінним є те, що письменник звертає увагу не лише на український міфологічний фольклор. Наприклад, у казці «Нечиста сила» створені персонажі з фольклору інших країн: на Лису гору, що під Києвом, на «міжнародний конгрес» у свято Івана Купала злітаються Тролі та Ельфи, Джини із Персії зі Швеції та Німеччини, кавказькі Духи та багато інших дивовижних істот з різних країн. Письменник своєю збіркою казок прагнув зацікавити юних читачів української міфологією та народними джерелами інших народів. Його казки привчають юного глядача бути уважними, чуйними, добрими до інших людей.

Отже, казки В. Короліва-Старого доповнюють і збагачують українську літературну спадщину для дітей. Український письменник є талановитим казкарем, який майстерно пильно спостерігав за довкіллям та мав обдарування помічати те, чого не могли бачити інші. Змальовуючи фантастичні створіння, Королів-Старий здійснив спробу розширити межі людського уявлення про довколишній світ.

РОЗДІЛ 3

ВИКОРИСТАННЯ КАЗОК У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗЗСО

3.1. Психологічна готовність учнів до сприймання літературних казок

У сучасній психолого-педагогічній літературі проблема сприймання та розуміння художніх творів дітьми неодноразово порушувалася відомими психологами та ученими-методистами (Н. Волошина, Є. Пасічник, В. Неділько, Г.Токмань, А.Усатим та ін.).

Термін «сприймання художньої літератури» використовується як глибоко змістовний і широкий процес, що відбувається не лише на рівні чуттєвого пізнання, а й на рівні абстрактного мислення, що охоплює дуже широку сферу психіки людини. З огляду на це з'ясуємо вікові особливості учнів 5-х класів та особливості сприймання ними літературних творів, зокрема казок [89, с.17].

Відповідно до визнаної у віковій психології періодизації, п'ятикласники належать до молодшого підліткового віку (від 10 до 12 років), який називають «перехідним». Цей вік пов'язаний із перебудовою психічних процесів, діяльності школяра і тому потребує змін щодо взаємовідносин, організації навчальної діяльності, керівництва з боку дорослих, зокрема вчителів [50, с.87].

Особливості сприймання художнього твору необхідно розглядати з урахуванням вікових особливостей учнів, оскільки школяр на уроці є не лише об'єктом навчання, а насамперед активною особистістю. Проаналізуємо молодший підлітковий вік відповідно до теми нашого дослідження. На цьому етапі життя дитина відкриває для себе новий світ захоплень, емоцій і переживань. На відміну від дітей молодшого шкільного віку, у п'ятикласників внутрішній світ є набагато складнішим, а також ускладнюються її відносини з навколишнім світом. Психологи вважають, що головним і специфічним новоутворенням в цьому віці є поява в учня уявлення й переконання про те, що

він вже не є дитиною [50, с.91]. І хоча в поведінці п'ятикласника зберігається багато чого дитячого, він хоче видаватися для інших дорослим. Таке почуття дорослості зумовлює своєрідне ставлення молодшого підлітка до навколишнього світу, зокрема й до видів мистецтва.

Психологи називають цей вік перехідним і переломним. У молодшого підлітка простежується підвищена емоційність, коли дитина емоційно реагує на будь-які події. Це зумовлює збудженість і рухливість п'ятикласників, із якими досить важко працювати на уроках. Водночас природну збудженість можна правильно використовувати з метою розвитку творчого потенціалу, оскільки цей вік є особливо сприятливим. Творчі можливості 10-12 річних дітей, на думку психологів, найбільш повно виявляється насамперед у літературній галузі [5, с.75].

Першим етапом у системі спілкування читача з художнім текстом є етап сприймання. Саме на його основі формується шляхи аналізу, наступний крок веде читача до творчої діяльності, етапу інтерпретації. Триєдиний процес «сприймання – розуміння – інтерпретація» твору є основним для становлення та розвитку культури читання художнього тексту, проте перший крок до діалогу та розуміння – це сприймання.

Однією з головних властивостей сприймання є його цілісність; тому, виділяючи в ньому ті чи інші аспекти, ми повинні пам'ятати про ступінь умовності цього поділу. У сприйманні художніх творів розрізняють емоційну реакцію (з одного боку «активність читацьких почуттів», з іншого – «точне відчуття авторських»), активність уяви та її доцільність тексту, осмислення змісту твору, сприймання художньої форми на рівні деталі та на рівні композиції. Водночас особливу роль необхідно відвести розвитку творчої уяви, яка пов'язана і з емоційною сферою, і зі сприйняттям естетичної форми. У роботі творчої уяви виражаються і емоційні переживання читача, і її сприйняття естетичної форми. У цьому читацька емоція охоплює реакцію на естетичну

форму, тобто «емоцію форми», без якої розуміння мистецтва неможливе [11, с.196].

Творча уява, розвиваючи візуальне та образне мислення, допомагає читачеві осмислити художній твір як структурне ціле, оскільки сприяє заміні послідовності, яка характерна для сприймання літератури, на одночасність і водночас забезпечує можливість просторово-візуального сприйняття внутрішніх зв'язків та відношень у системі образів художнього твору.

Отже, активність творчої уяви та емоційна реакція на естетичну форму є найважливішими умовами літературного розвитку та головними критеріями для сприймання літературного твору.

За результатами психологічних досліджень, спрямованість сприймання художніх творів учнями змінюється із віком дітей. Загальною тенденцією молодшого підліткового віку, з одного боку, є зростання абстрактних форм мислення, а з іншого – підвищена чутливості. Зростає потреба в морально-емоційних переживаннях. У зв'язку із розвитком абстрактних форм мислення перебудовується характер уявлень молодших підлітків: розвиток уявлень і понять спрямовується на виділення абстрактних рис, ознак, зв'язків й у подоланні раніше присутніх конкретних образів [5, с.78].

Головними особливостями читацького сприймання п'ятикласників є *емоційна чуйність і активність творчої уяви*, що легко пробуджується. Саме ці сфери сприйняття (*емоції та уява*) можуть і повинні стати «провідниками», які допоможуть вчителю привернути увагу учнів до естетичної форми художнього твору, зокрема літературної казки, до осягнення її змісту [11, с.196].

Сприймання творів мистецтва ми розуміємо як усвідомлення твору. Первинне сприймання твору читача відрізняється цілісністю і жвавістю. В учня виникає особисте ставлення до прочитаного, захопленість ним. Під час повторного читання сприймання збагачується: залишаючись цілісним і живим, воно стає повнішим і правильнішим. Повнота сприймання позначається в тому,

що читач охоплює тепер усі частини, всі складники твору, не пропускаючи жодного персонажа, жодної обставини, що позначається на поведінці героїв, жодної пейзажної замальовки, жодного сюжету. Важливо зрозуміти ідею, вловити саме те ставлення до подій та осіб, зображених у творі, яке об'єктивно поставлено автором твору.

Первинне сприймання містить елемент міркування та оцінки прочитаного. Під час повторного сприймання міркування стає інтенсивнішим. Ось чому кажуть, що справжнє читання – це принаймні друге читання.

Процес сприймання казок дітьми на цьому віковому етапі є відтворенням предметно-образного і морально-сміслового змісту прочитаного твору як особливої літературно-художньої форми. Після першого прочитання казки школярі самостійно оцінюють її зміст: добро перемагає зло; доброта і співчуття - важливі якості людини та ін. Власне ставлення молодших школярів до казки виражається в аналізі вчинків героїв, в їх схваленні або осуді. Тому для вчителя на цьому етапі важливо відзначити формальні ознаки цього жанру [11, с.197].

Школярі молодшого підліткового віку вже усвідомлено сприймають нереальність казкових дій, умовність казкового сюжету. Дитина відчуває межу, яку має переходити уява під час читання казки, внаслідок цього в дитини починають формуватися реальні критерії з метою оцінки таких фактів. Отже, казки сприяють пізнанню школярем об'єктивної дійсності, формуванню вміння розмірковувати та оцінювати дії казкових персонажів.

Казка викликає інтерес у молодшого підлітка. Крім того, казка впливає на розвиток уяви, фантазії, творчого мислення дитини, допомагає поглянути на світ іншими очима – очима героя казки. На прикладі героїв казки психіка дитини, яка недостатньо сформована, починає усвідомлювати моральні норми та принципи. Ідеалом моральних цінностей у казках є казковий герой і найчастіше школяр ототожнює себе з головним позитивним героєм.

Слід зазначити, що казки є основою для розвитку гармонійної особистості

дитини, яка охоплює концентрацію уваги, зрілість мислення, певну психологічну підготовку. Казка – це один із різновидів художніх творів, що дозволяє відзначити особливості їх сприймання школярами. Діти цього віку здатні проаналізувати сюжет і образність казки, поєднати образ і текст.

Вікова динаміка осмислення літературного твору може бути представлена як шлях від співпереживання певному герою, співчуття персонажу до розуміння позиції автора та узагальненого сприйняття художнього світу й усвідомлення до нього ставлення, до осмислення впливу твору на його особистісні установки. З огляду на це вчителю необхідно спільно з дітьми прояснити, закріпити їх первинні читацькі враження; допомогти уточнити та усвідомити суб'єктивне сприйняття твору, зіставивши його з об'єктною логікою та структурою твору.

Сучасному словеснику необхідно враховувати особливості цієї картини світу, яка існує у свідомості 10-річного читача. Категорія прекрасного є в цьому віці є домінантою в естетичному ставленні до дійсності [5, с. 81].

Учитель повинен бути особливо уважний до психології підлітка, особливості якої впливають на сприйняття художнього твору та створюють ті труднощі, які заважають читанню та аналізу твору на уроці. Назвемо деякі з них:

- пріоритет одного джерела інформації над іншим, що зумовлено специфікою часу.
- конфлікт часу. Герої, які діють у твори минулих років, сьогодні не є бажаними образами.
- обмеженість життєвого, емоційного та естетичного досвіду юного читача.
- превалювання наочного типу сприймання.
- труднощі розуміння слів.

Розвиваючи сфери сприйняття, якими природно наділені п'ятикласники, ми повинні зробити процес їхнього літературного розвитку невимушеним,

підпорядкованим цілям, які не суперечать психологічним особливостям учнів. Емоційна чуйність учнів має стати підґрунтям для збагачення їх емоційного досвіду, розвитку читацької емпатії, що, у свою чергу, може сприяти зближенню читацьких емоцій з авторськими та розвитку естетичних емоцій. Відомий інтерес п'ятикласників до дійового процесу художнього тексту має стати внутрішньою спонукальною причиною уваги до сюжету та композиції твору, що вивчається.

Такі психологічні особливості молодших підлітків, як недостатність життєвого досвіду, нерозвинена ще в цьому віці свідомість, емоційність, відсутність необхідної критичності, збудженість, невміння оцінити результати своєї творчої роботи призводить до того, що діти за типом поведінки є «художниками», які легко сприймають авторські почуття, уявляють себе героями твору, швидко переносяться у світ мистецтва, а також здатні тонко й емоційно-чуттєво відчувати поетичне слово [5, с. 82].

У школярів цього віку з'являється підвищене зацікавлення до мистецтва загалом, а література й кіно для підлітків є найбільш улюбленими видами мистецтва. Школярі починають переоцінювати свої смаки та симпатії. Вони захоплюються подвигами, цікавими пригодами, героїкою та героїчними вчинками героїв, їх улюбленими кумирами є сильні, неординарні та пристрасні особистості.

У цьому віці діти дуже мрійливі, вони навіть здатні паралельно проживати і реальне життя, і створене у їх мріях, фантазіях. Завдяки процесу читання молодші підлітки можуть знайти пристосування своїм мріям. Поступово на цьому етапі розвитку книга знаходить своє місце в їхньому житті, а іноді сприймається як реальне життя.

Молодші підлітки починають критично ставитися до казкових творів, намагаючись їх відкинути, оскільки вони, на їхню думку, «для маленьких дітей», хоча їм подобається їх читати.

Діти цього вікового періоду здатні до естетичного співпереживання. Від процесу читання книжок п'ятикласники одержують задоволення. Художній твір може їх захопити їх своїм цікавим сюжетом, настроєм автора, підпорядкувати, сформувати в них наочно-чуттєвий досвід. Приміром, діти, які ніколи не бачили гори, можуть досить легко і яскраво уявляти їх собі та детально описати. Вони легко занурюються в художній твір, відчують себе активними героями подій, що описуються в книзі. Цим можна пояснити бурхливу реакцію дітей під час читання (вони можуть підстрибувати з місця, вигукувати щось, махати руками тощо). П'ятикласники активно долучаються до змальованого автором світу, досить часто виправляють самого автора, у процесі читання можуть уникати неприємні для них події чи моменти. Більшість дітей не любить читати книжки з сумним фіналом, завжди вірять у перемогу добра та справедливості.

Учні 5-6 класів до оцінювання літературних героїв також підходять лише за моральними критеріями. Усіх добрих і сміливих вони сприймають та захоплюються позитивними персонажами, а поганих намагаються відкинути. сприймають, погано відкидають. Молодших підлітків захоплює гостра сюжетна фабула, а героїчні подвиги вважаються нормою життя. Улюбленими персонажами є передусім герої дії, але в учнів більш зацікавлене, вдумливе ставлення до внутрішнього світу дійових осіб. Діти надають перевагу лише тим, хто є захисниками добра і справедливості, хто надихає на благородні вчинки.

Необхідно враховувати, що для дітей цього віку характерний моральний максималізм і з огляду на це вони бувають досить категоричними. Це часто виявляється у повному сприйнятті або повному запереченні героїв, подій чи фактів. Учні молодшого підліткового зрідка критикують прочитані твори чи самого автора, але в оцінюванні вчинків героїв бувають найчастіше безпосередніми та прямолінійними [5, с. 82].

Якщо герої мають суперечливий характер та неоднозначні вчинки, то вони взагалі можуть не сприйматися молодшими підлітками. Вони не люблять

неоднозначності. Для них герой твору має бути або позитивним, або негативним, що характеризує класицистське сприйняття мистецтва (теорія класицизму).

Ця категоричність іноді може зберігатися періоду юності, і часто підтримується не тільки самим школярем, а й непрофесійним аналізом художнього твору. Не рекомендується влаштовувати на уроках «суд» над тим чи іншими персонажем твору, не переносити побутових поглядів на художні твори мистецтва, бо це сприяє гальмуванню розвитку школярів.

Повне знання художнього тексту – основна умова для сприйняття пізнавальної цінності твору та водночас для ідейно-морального та естетичного впливу його на юного читача.

Учні цього віку сприймають художній твір як опис справжніх подій та людей. Сприйняття літератури у молодшому підлітковому віці є наївно-реалістичним, яке зумовлено конкретністю дитячого мислення, яка пов'язана передусім із його загальним спрямуванням на навколишній світ із метою ширше та повніше ознайомитися з явищами дійсності, набути достатніх фактичних знань і навичок. Отже, наївно-реалістичне сприймання художньої літератури – це особливість дитячого читання, яка першому етапі їх літературного розвитку збагачує почуття і переживання дітей, створює емоційний досвід, необхідний для глибшого та правильного сприйняття мистецтва. Це, звичайно, не вказує на те, що не потрібно вдосконалювати читацьку культуру молодшого підлітка. Навпаки, необхідно розвивати його естетичне сприйняття, яке відтворює уяву, пам'ять, логічне мислення, асоціативне мислення [14, с.59].

Отже, з вище проаналізованого матеріалу можна дійти висновку, що психолого-педагогічні особливості сприймання на уроках української літератури в 5-х класах є актуальною проблемою щодо розвитку гармонійної особистості молодшого підлітка. За допомогою різних методів та прийомів вивчення казок в учнів формуються моральні цінності, моральні якості, фантазія, творча уява,

креативне мислення, а також пізнавальні процеси. Все це сприятливо впливає на процес навчання та формування інтересу до народних і літературних казок.

Аналіз літератури з теми дослідження засвідчив, що рівень психофізіологічних механізмів сприймання, психічних процесів та спрямованості особистості загалом створює сприятливі умови для вивчення й усвідомлення ліричних казок учнями 5-х класів.

3.2. Стан досліджуваної проблеми в школі

У концепції «Нова українська школа» визначено 10 ключових компетентностей, які повинні формуватися в здобувачів освіти в сучасній українській школі. З точки зору літературної освіти важливими є дві з них. Перша компетенція – це «спілкуватися національною мовою»: *«Це вміння усно і письмово висловлювати та тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів). Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних та культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час. Усвідомлення ролі ефективного спілкування...»* [58]. Дев'ятою за порядком у концепції є компетентність «Загальнокультурна грамотність», яка має такий зміст: *«Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення до розмаїття культурного вираження інших»* [58]. У цьому документі наголошується на важливості мовно-літературної освіти в закладах освіти, а також акцентовано на важливості ролі вчителя-словесника у формуванні окреслених цією концепцією вмінь.

Сучасна концепція літературної освіти у школі визначається специфікою самої художньої літератури як мистецтва слова. З огляду на це успішна реалізація програми літературної освіти багато в чому залежить від того,

наскільки вдасться навчити школяра сприймати літературний текст як витвір мистецтва, що існує об'єктивно і підпорядковується законам мистецтва.

Чинні модельні програми для учнів 5-х класів побудовані таким чином, щоб, враховуючи вікові, інтелектуальні та соціальні особливості учня, за час навчання дати йому необхідний обсяг теоретичної, естетичної та методичної інформації, одночасно виробивши у нього стійкі навички читання, творчого сприйняття та інтерпретації літературного твору. Здійснимо їх аналіз з погляду теми нашого дослідження.

У модельній навчальній програмі «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А, Тригуб І. А., Качак Т. Б., Кизилова В. В., Овдійчук Л. М., Дячок С. О., Макаренко В. М.) [56] визначено основну мету вивчення української літератури – «розвиток компетентних учнів-читачів, прилучення їх до високохудожніх надбань класичної та сучасної української літератури; розвиток художнього сприйняття навколишнього світу, осмислення конкретно-історичного та загальнолюдського значення зображеного письменником; розширення культурно-пізнавальних інтересів; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду та естетичних смаків; сприяння всебічному розвитку і творчій самореалізації в сучасному світі; виховання національно свідомих громадян України; формування гуманістичного світогляду, національних і загальнолюдських цінностей» [56, с.2].

Відповідно до мети програмою визначено основні завдання курсу української літератури, спрямовані на розвиток в здобувачів освіти стійкого інтересу до процесу читання, удосконалення навичок виразного читання, ознайомлення молодших підлітків із цікавими для їхнього віку творами художньої літератури, формування початкового розуміння специфічних рис мистецтва, збагачення емоційного світу, формування елементарних умінь аналізу творів, поглиблення первинного сприймання й усвідомлення сутності

образів, засвоєння основних понять із теорії літератури [56, с.2].

У модельній навчальній програмі простежується тематично-жанровий принцип її побудови, у якій дотримано хронологічну послідовність у межах кожного тематичного розділу. У програмі для 5-го класу запропоновано такі тематичні розділи: 1. «Вступ», 2. «Малі жанри фольклору та літератури (прислів'я, приказки, загадки)», 3. «Народні та літературні казки», 4. «Минуле українського народу: легенди, перекази, літописні оповіді», 5. «Україна і я»; 6. «Рідна природа», 7. «Світ дитинства», 8. «У пошуках пригод і чудес», 9. «Література рідного краю», 10. «Найцікавіше з літературних новинок», 11.«Узагальнення та систематизація вивченого».

У 6 класі представлено тематичні розділи: 1. «Вступ», 2. «Міфи прадавньої України», 3. «Народні пісні. Календарно-обрядові пісні», 4. «Мудрість байки», 5. «Ліричні послання Україні», 6. «Різдвяні дива», 7. «Романтика пригод і фантастики», 8. «Поетичне бачення світу», 9. «Дитинство видатних українців», 10.«Гумор і сатира», 11.«Література рідного краю», 12. «Найцікавіше з літературних новинок», 13. «Узагальнення та систематизація вивченого»

З погляду теми нашого дослідження здійснимо аналіз тих розділів, у межах яких вивчаються казки І. Франка, В. Королів-Старого та О. Пчілки.

Мета літературної освіти реалізується під час вивчення творів різних літературних родів, зокрема казки. Узагальнений аналіз програми з української літератури щодо вивчення народної та літературної казки представлено в таблиці:

Таблиця 3.1.

Вивчення народної і літературної казки відповідно до вимог чинної програми з української літератури для учнів 5-6 класів

Клас	Види казок		Основні літературознавчі поняття
	Народні казки	Літературні казки	
5	Повторення та узагальнення: види народних казок – казки про тварин, героїко-фантастичні (чарівні), соціально-побутові, їх спільні й відмінні риси. Українська народна казка «Яйце-райце» (скорочено).	<i>Іван Франко «Фарбований Лис»</i> (скорочено). Замальовка життєпису письменника, його казкарська творчість. Особливості літературної казки, її відмінність від народної. Роль діалогів у розкритті характеру головного героя. Моральноетична проблематика	Літературна казка. Дійові особи (персонажі), портрет.

	<p>Фантастичне та реальне у творі. Символіка казки, відображення у ній світогляду, звичаїв та обрядів, <u>моральноетичних</u> принципів українців.</p> <p>ПЧ. Українські народні казки (за вибором учнів). Кримськотатарська народна казка «Золоте яблуко» (переклад Данила Кононенка).</p>	<p>твору.</p> <p><i>Леся Українка «Лелія»</i> (скорочено). Короткі біографічні відомості про дитинство письменниці. Чарівні перетворення, їх роль у казці. Соціальні мотиви в казці.</p> <p><i>Валерій Шевчук «Чотири сестри»</i> (скорочено). Замальовка життєпису письменника. Художнє зображення письменником змін пір року. Значення мотиву сну та змалювання родинних взаємини між сестрами. Осмислення символічного змісту казки-притчі</p> <p>Позакласне читання</p> <p><i>В. Королів-Старий «Хіха-Моховинка»</i>. Л. Письменна «Як у <u>Чубасика</u> сміх украли». Ю. <u>Ярмиш</u> «Летюче дерево». В. Близнець «Земля Світлячків» (скорочено). З. <u>Мензатюк</u> «Арніка». М. Павленко «Півтора бажання. Казки з <u>Ялосоветиної</u> скрині». Ю. <u>Смаль</u> «Казка про Горошку».</p>	<p>Алегорія, казка-притча.</p>
6		<p><i>Ігор Калинець «Вертеп маленького хлопчика»</i> (за</p>	

		<p>вибором учителя).</p> <p><i>Богдана Матіяш «Єва і білосніжна квітка лілії».</i></p> <p><i>Олександр Гаврош «Різдвяна історія ослика Хвостика»</i> (скорочено). Коротко про письменника. Незвичайні пригоди ослика як шлях до мрії. Основні події й дива в різдвяній повісті. Характеристика образів повісті-казки. Яскравість і колоритність персонажів.</p> <p>Пазақласне читання М. Гоголь «Ніч перед Різдвом» (зі збірки «Вечори на хуторі поблизу Диканьки»). <i>Олена Пчілка «Сосонка».</i> <i>М. Коцюбинський «Ялинка».</i> <i>Б. Лепкий «Святий вечір»</i> (із книжки «Казка мого життя»). Н. Гуменюк «Роденія, або подорож за веселку». <i>Б. Матіяш «Казки Різдва».</i> А. Нікуліна «Найбільша снігова пригода».</p>	<p>Різдвяна казка</p> <p>Різдвяна повість-казка</p>
--	--	---	---

Відповідно до модельної програми з української літератури для 5-6 класів [56] учні продовжують ознайомлюватися з особливостями та специфічними рисами казки. Фольклорні тексти спонукають школярів фантазувати над життям персонажів, переживаючи за них, виявляючи емпатію до мешканців художнього

світу. Здатність до фантазування є запорукою подальшої успішної соціалізації, здатності до розв'язання життєвих питань.

Фольклорний матеріал, що репрезентовано казками, представлено в 5-му та 6-му класах. Під час вивчення розділу «Народні та літературні казки» п'ятикласники ознайомлюються з народними казками («Яйце-райце» - за програмою та українські народні казки (за вибором учнів), зокрема кримськотатарська народна казка «Золоте яблуко»). Відповідно до програмових вимог діти чітко визначають вид казки (про звірів, побутова, чарівна (героїко-фантастична)). Ці казки мають повчальний і виховний зміст, ознайомлюють учнів із особливостями світогляду українців, їх морально-етичними принципами; формують уявлення про добро і зло, красиве і потворне.

Окрім народних казок, учні 5-го класу ознайомлюються з літературними казками Івана Франка («Фарбований Лис»), Лесі Українки («Лілея»), Валерія Шевчука («Чотири сестри»). Для позакласного читання запропоновано казки В.Королів-Старого («Хуха-Моховинка»), Л. Письменної («Як у Чубасика сміх украли»), Ю. Ярмиша («Летюче дерево»), В. Близнеця («Земля Світлячків»), З.Мензатюка («Арніка»), М. Павленко («Півтора бажання. Казки з Ялосоветиної скрині»), Ю. Смаль («Казка про Горошку»). П'ятикласники вчать розрізняти народну казку від літературної, вказують на їх відмінності. Ці казки порушують морально-етичні проблеми: добро і зло, відповідальність за свої вчинки, уміння долати перешкоди на шляху до мети.

Відповідно до модельної програми з української літератури казки Олени Пчілки не вивчаються. Діти ознайомлюються в 5-му класі з її творчістю, зокрема з віршем «З гринджолятами», оповіданням «Сосонка» (для позакласного читання, 6 клас), а також запропоновано поезії «Поет», «Дрібненькі грушки» для вивчення напам'ять.

У модельній програмі «Українська література. 5-6 класи» (автори: Архипова В.П., Січкара С.І., Шило С.Б.). визначено основну мету – це «розвиток

і формування грамотного, естетично розвинутого і творчого читача з гуманістичним світоглядом, який володіє українською мовою, читає інформаційні та художні тексти задля духовного, культурного та національного самовираження» [55].

У програмі враховано наступність, оскільки подальші успіхи школярів залежать передусім від якості знань і вмінь, що сформовані в початковій школі. З огляду на це вчитель спирається на набуті в початковій школі практичні вміння учнів, а саме: розрізняє казки серед інших жанрів української літератури, визначає ознаки народної і літературної казки, характеризує порушені в них проблеми.

Відповідно до програми курс української літератури структуровано за тематично-проблемними розділами:

5 клас: 1. «Мистецький спадок нащадкам», 2. «Малює світ поезія», 3. «Від казки до книги буття»;

6 клас: 1. «Пісенні скарби рідного краю», 2. «Поетичний дивосвіт», 3. «Живильні джерела мудрих книг».

У темі 2 «Велике диво казки» представлено **народні казки** («Вовк і чапля», «Лисиця та рак», «Цар лев», «Як їжак і заєць бігали наввипередки» (два твори на вибір учителя), **побутові й фантастичні казки** («Мудра дівчина», «Про правду і кривду», «Лінива дівчина», «Про гору, що верхом сягала неба», «Ох», «Летючий корабель», «Яйце-райце» (4 твори на вибір учителя)) та **літературні казки** (обов'язкові для вивчення – І. Франко «Фарбований лис» та *варіативні твори*: Івана Франка «Осел і Лев», «Три міхи хитрощів», «Заєць і Ведмідь», «Королик і Ведмідь», «Ворона і Гадюка», Михайла Коцюбинського «Хо». Валерія Шевчука «Панна квітів», «Золотий стіл», «Чотири сестри», «Місто без квітів». Зірки Мензатюк «Київські казки», збірка казок «Тисяча парасольок» (на вибір учителя). Сашко Лірник. Цикл казок «Моя Україна» (на вибір учителя).)

Серед **фантастичних літературних казок** запропоновано вивчення творів Василя Королів-Старого «Мавка Вербинка» як обов'язкового та представлено варіативні твори Василя Королів-Старого «Хуха-Моховинка», «Потерчата», «Чортова перечниця», «Дідько», «Рибалчина Русалонька»; Івани Липи «Близнята», Дари Корній «Чарівні істоти українського міфу».

Відповідно до програмових вимог п'ятикласники ознайомлюються з особливостями **віршованої казки**. Для вивчення запропоновано казку Василя Симоненка «Цар Плаксій та Лоскотон» (обов'язкове вивчення) та такі варіативні твори Василя Симоненка («Подорож у країну Навпаки»), Наталії Забіли («Казка про веселого метелика»).

Для п'ятикласників новим є поняття **«казка-п'єса»** як різновид драматичного твору. На матеріалі творів Олександра Олеся («Микита Кожум'яка»), варіативних творів Марійки Підгірянки («В чужому пір'ю»), Галини Римар («Чарівна флейта») діти ознайомлюються зі змістом та художніми особливостями казки-п'єси.

Здійснимо **аналіз підручників з української літератури**, за якими вивчаються літературні казки Івана Франка, В. Королів-Старого та Олени Пчілки.

У підручнику «Українська література» для 5 кл. О. Авраменка теоретичні й естетичні поняття розглядаються автором не як самоціль і не як основа навчання «юного літературознавця», а передусім як необхідний інструмент формування вдумливого читача, який розуміє зміст і художню значущість літератури, який здатний випробувати естетичну насолоду в процесі читання.

Вивченню літературних казок передує тема «Народна казка», з якої діти повторюють визначення «народна казка», дізнаються про поділ їх на побутові, чарівні та про тварин, з'ясовують специфічні риси народної казки, їх будову та мовні особливості.

П'ятикласники дізнаються, що, окрім народних казок, є такі, які

створюють письменники. Такі твори називаються літературними, у яких в основі – сюжети народних казок. Проте такі твори мають специфічні риси. Літературні казки побутують у писемній формі, тому вони не мають інших варіантів. Літературна казка може бути як прозовій, так і віршованій формах.

У підручнику «Українська література» для 5-го класу (автор Олександр Авраменко) [1, с.75-76] у розділі «Літературна казка» спочатку п'ятикласники досить коротко ознайомлюються з біографічними відомостями про письменника та його найвідомішими творами. Після цього у підручнику запропоновано казку «Фарбований Лис», а після ознайомлення з нею з метою перевірки розуміння школярами літературної казки запропоновано запитання у формі рубрики «Розвиваємо компетентності», у якій уміщено запитання з метою перевірки усвідомлення дітьми основної думки твору, казкових персонажів та художніх засобів твору, що допомагають розкрити основну ідею казки.

Після відповідей на запитання запропоновано відомості з теорії літератури: діти ознайомлюються з поняттям «мова автора та персонажів», про її особливості.

З метою закріплення знань запропоновано тестові завдання, відповіді на запитання за змістом літературної казки, колективне завдання «Кубування».

Наступний письменник, який вивчається за означеним підручником, – це В.Королів-Старий [1, с.87]. О. Авраменко подає короткі відомості про письменника. З метою кращого розуміння змісту творів його літературних казок подано відомості з української міфології про мавку, лісовика, хуху.

Наступний етап – це вивчення літературної казки В. Королів-Старого «Мавка Вербинка». З метою виявлення рівня засвоєння твору в підручнику запропоновано тестові завдання, вправу на встановлення відповідності, систему запитань, заповнення таблиці, створення малюнквого сюжету [1, с.95-97].

Вивчення літературних казок Олени Пчілки підручником не передбачено, оскільки відповідно до програмових вимог її казкову творчість запропоновано

на уроках позакласного читання.

У підручнику «Українська література» для 5 класу (автори: В. В. Заболотний, О. В. Заболотний, О. В. Слоньовська, І. В. Ярмульська) [88], як і в попередньому навчальному виданні, після вивчення народних казок вивчається літературна казка Івана Франка «Фарбований Лис». Запропонованій для вивчення літературній казці передуює невеличка стаття, яка ознайомлює школярів з автором «Фарбованого лиса». Для закріплення отриманих знань та відпрацювання читацьких умінь, а також для поточного контролю та самоперевірки у підручнику вміщено рубрики «Перевіряємо», «Аналізуємо», «Міркуємо», «Творче завдання».

У такій же послідовності вивчається казка «Мавка Вербинка» В.Королів-Старого.

Варто зазначити, що в аналізованих підручниках з української літератури використовується жанровий принцип. Це цілком природно, оскільки жанр – категорія, яка значною мірою визначає організацію художнього світу літературного твору та ступінь умовності, що допускається автором.

Казка та казкова побудова художнього світу є провідним сюжетоутворювальним принципом, що поєднує твори, запропоновані для вивчення в 5-му класі.

Отже, відповідно до програмових вимог учні 5-х класів ознайомлюються на уроках української літератури з літературними казками. Ці художні твори визначаються пізнавальним і виховним потенціалом. Вивчення цих творів з урахуванням специфіки фольклорних жанрів дозволяє сформувати в учнів загальне уявлення про фольклорний епос та його роль у культурі народу, про жанрово-композиційну своєрідність творів усної народної творчості, а також виховує в школярів морально-етичні цінності, любов до Батьківщини, її героїчного минулого.

Можемо резюмувати, що аналізовані підручники подають достатньо

інформації про життя та літературні казки Івана Франка, В. Королів-Старого. Проте, на нашу думку, потрібно більше пропонувати сучасним учням завдань, які б спонукали учнів до рефлексії, до лінгвостилістичного аналізу, до порівняння творів різних українських чи зарубіжних письменників, до організації дискусії з погляду сучасного прочитання творів.

3.3. Методичні рекомендації щодо вивчення літературної казки в основній школі

Вивчення літературних казок неможливе без використання на уроках різних **видів аналізу літературного твору**. Варіювання видів аналізу не тільки сприяє більш повному розумінню твору, але й посилює естетичне враження від прочитаного. Тому необхідно формувати в школярів навички аналітичної роботи з текстом.

Найбільш поширений і широко застосовуваний у школі **змістовний аналіз**, здавалося б, не викликає особливих труднощів ні в учителя, ні в учнів. Однак і в його застосуванні нерідко припускається серйозної помилки. Йдеться про заміну власне аналізу тексту його довільним тлумаченням. Змістовний аналіз вимагає уваги до тексту: уважного прочитання та розуміння авторської позиції (або народного ідеалу) у творі. Наприклад, після прочитання твору **В.Королів-Старого «Мавка Вербинка»** пропонує учням дати відповіді на такі запитання:

1. *Поясніть, чому стався переполох у лісі? Що його спричинило?*
2. *Яка була реакція звірів на появу мисливців та собак?*
3. *Поясніть, які почуття охопили Мавку. Чому вона почала плакати?*
4. *Розкажіть, як Вербинка рятувала мешканців лісу? Хто допомагав їй?*
5. *Коли Мавка вперше з'явилася перед людиною? Чому вона пішла на такий вчинок?*

6. Чому лісник не погодився продати багатому паничу Кізочку?
7. Чи змінилося ставлення лісових мешканців до лісника після такого вчинку? Підтвердіть свою думку рядками з тексту.
8. Чи погоджуєтеся ви з словами багатого панича: «То ж Мавка, не людина. Для неї ваше слово нічого не важить, все одно, що сказати на вітер»? Чому?
9. Як лісник разом із Вовком опинився у пастці? Хто і як урятував людину?
10. Запишіть у зошит 3–4 фантастичні події, та такі, які можуть відбутися в реальному житті.
11. Хто з персонажів казки сподобався вам найбільше? Чому?
12. Поділіть казку «Мавка Вербинка» на частини, доберіть заголовки до кожної частини.

Можна використовувати під час вивчення літературної казки елементи **біографічного аналізу**, проте не варто захоплюватися суб'єктивною інтерпретацією. Так, під час вивчення казки «Фарбований Лис» можна згадати дитячі роки Івана Франка, матір письменника, яка знала багато пісень, які глибоко запали в душу малого Франка. Багато байок, оповідей і казок майбутній письменник чув у кузні батька, до якого сходилися сільчани.

Учитель також може повідомити дітям, що Франко намагався розважити й порадувати своїх четверо дітей – Андрія, Петра, Тараса, Анну. Він знав, що його малечі подобаються ті звіри, які вміють говорити, думати і поводитися як люди. Казкар відібрав із сюжетного фонду різних країн найбільш улюблені та популярні казки про тварин, майстерно їх обробив і скомпонував у збірку «Коли ще звірі говорили».

Необхідно навчати школярів навичкам **порівняльно-зіставного аналізу**. Наочність та ефективність аналітичної роботи посилюється завдяки тому, що в програмі передбачені казки з подібними казковими персонажами. Наприклад, у

фольклорі трапляється багато казок, у центрі яких – образ лисиці («Про вовчика-братика і лисичку-сестричку», «Про лисичку», «Лисиця та рак», «Пан Коцький», «Лисичка-кума» та ін.). У народних казках лисиця – «жіночої» статі, а у Івана Франка — «чоловічої». Але вони характеризуються однаковими рисами характеру: лукавість, підступність, шахрайство.

Можна також використати порівняльно-зіставний аналіз казки «Фарбований Лис» Івана Франка та індійської народної казки «Фарбований шакал». П'ятикласники повинні усвідомити різницю, яка виявляється в тому, що письменник перебудовує сюжет, поведінку казкових персонажів із дидактичною метою, акцентує на вирішенні морально-етичних проблем, засуджує брехню, фальшиву поведінку Лиса, порушує тему лукавства. В обох казках основна якість Лиса є хитрість і лукавство, проте в казці І. Франка він має ще риси підступної людини.

Під час вивчення літературних казок у п'ятикласників неминуче виникає питання *літературних запозичень*. Саме принципи **порівняльно-історичного аналізу** дають змогу наочно продемонструвати таку найважливішу особливість літературного процесу, як полеміка. Наприклад, І. Франко не запозичує сюжет індійської казки, а пропонує своє авторське вирішення проблем, які вирішуються у фольклорі на рівні загальнонародного ідеалу.

У п'ятикласників необхідно виробляти навички **типологічного аналізу**. Насамперед йдеться про типологію жанрів. Саме жанрове очікування, жанрові обмеження створюють передумови для входження читача у художній світ твору. Але таке можливе лише за чіткого розрізнення жанрів у сприйнятті читача. Наприклад, ставимо перед учнями запитання:

Чому «Фарбований шакал» – казка фольклорна, а «Фарбований Лис» Івана Франка – літературна?

Можна ознайомити дітей із тим, що за жанром «Фарбований Лис» – літературна казка. Проте дослідниця Галина Сабат пропонує власну, достатньо

вмотивовану версію жанру твору – «це авантюрно-комедійна казка-повістка» [70, с. 283]. Будь-який жанр характеризується своїми конститутивними, типологічними ознаками. Саме типологічний аналіз дозволяє зрозуміти жанрову систему тієї чи іншої літературної епохи.

Елементи **культурно-історичного аналізу** також можна використовувати в 5-му класі, особливо коли йдеться про національну традицію та новаторство у красномовній словесності. Учні повинні добре розуміти, що загальнонародний ідеал у фольклорі фіксує національні культурні цінності певної доби. Поки вони збігаються, твір продовжує побутувати в народному середовищі, а коли між ними відбувається розрив, твір перестає користуватися популярністю. У літературі також дуже важливий зв'язок із загальнолюдськими та національними культурними цінностями. Українська література спирається на християнські культурні цінності.

Розглянемо **детальніше особливості моделювання окремих етапів вивчення літературних казок** на уроках української літератури на матеріалі творчості Івана Франка, В. Королів-Старого.

1. Підготовка учнів до сприймання змісту літературної казки. На цьому етапі вчителю важливо створити на уроці відповідну атмосферу, щоб емоційна реакція школяра на зміст прочитаної казки під час первинного сприймання відповідала загальній емоційній атмосфері самого літературного твору.

Пропонуємо використати на цьому етапі такі методичні прийоми: розповідь учителя про письменника, розглядання репродукцій картин, прослуховування фрагментів з музичних творів тощо. На цьому етапі учні оволодівають важливим досвідом – прогнозування та антиципації. Ми пропонуємо застосовувати такі види робіт: робота із заголовками, ілюстраціями, ключовими словами. Наприклад, перед опрацюванням твору Івана Франка «Фарбований Лис» учитель пропонує завдання:

- *Уважно прочитайте заголовок казки «Фарбований Лис».*
- *Чи можемо ми здогадатися, про кого, про що йтиметься в цій казці?».*
- *Хто тут головний герой? (тварини).*

2. Читання казки. У 5-му класі вчитель пропонує учням вдома прочитати літературну казку, а на уроці вже працювати над її аналізом.

3. Поглиблений смисловий і структурний аналіз твору. Композиційний аналіз твору передбачає аналіз його структури, сюжетних ліній, характеристику головних і другорядних героїв казки; час і місце дії; послідовність подій у казці; аналіз засобів художньої виразності відповідно до їх функцій у художньому творі.

З метою кращого розуміння змісту подій необхідно насамперед проаналізувати вчинки персонажів, їх мотиви, визначити ставлення читача та автора. Водночас необхідно також розглядати і форму, у якій розгортаються казкові події, тобто засоби емоційно-образної виразності: мову твору, мовлення персонажів, жанрові особливості тощо.

Проілюструємо це на прикладі казки «Фарбований Лис» Івана Франка.

1. *Чи сподобалася вам казка? Що вразило у цьому творі?*
2. *До якого різновиду казок належить цей твір?*
3. *Який спосіб життя вів Лиса Микита?*
4. *Чому Лис завжди вдало полював? Які його риси характеру допомагали в цьому?*
5. *Яка подія змінила життя головного героя? Підтвердіть це рядками з твору. Яку б назву ви дали цьому епізоду?*
6. *Які думки були в Лиса, коли він сидів у діжці з фарбою, і про що думав вранці?*
7. *Чому лісові мешканці повірили Лисові? Свої думки підтвердіть рядками з казки.*
8. *Чи змінилося щось у житті звірів, коли царював Лис?*

9. Як звірі покарали пройдисвіта?

10. Кого висміяв автор у творі? Обґрунтуйте свою думку.

11. Яка головна думка літературної казки І. Франка?

4. Рефлексивний аналіз змісту художнього твору сприяє розвитку складників ціннісно-сміслового, емоційно-вольового аспекту особистості школяра: усвідомлення й оцінювання учнем результатів своєї читацької діяльності; висловлення власних суджень; ставлення до змісту прочитаного. На цьому етапі учень здійснює самооцінку своєї читацької діяльності, усвідомлює, що виявилось знайомим, а що спричинило труднощі під час аналізу змісту художнього твору; висловлює власне міркування до змісту прочитаного; висловлює власні оцінні судження щодо вчинків і дій героїв твору, мотивів їхньої поведінки; виявляє ставлення до змісту прочитаного, поведінки і вчинків персонажів, використовуючи мовні та позамовні засоби художньої виразності тощо.

Рефлексивний аналіз доцільно реалізовувати через усну словесну чи письмову форми, а також виконання творчих робіт тощо. Саме в процесі креативної діяльності систематизуються та структуруються думки дитини, вона набуває нових засобів читацької діяльності, усвідомлення змісту та ідеї твору.

Окрім того, під час виконання творчих завдань у процесі міжособистісної комунікації діти співвідносять свої думки з думками однокласників, усвідомлюють, що один текст може викликати різні трактування, оцінки, протилежні ставлення до персонажів твору. Обмін думками забезпечує розширення словникового запасу школярів емоційно-оцінною лексикою, сприяє усвідомленню нових смислів змісту твору.

Творчі завдання можуть бути індивідуальними та колективними. Результатом виконання творчих завдань є поява продукту, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю (нового образу, малюнку, казки). Наведемо приклади виконання дітьми творчих завдань за казкою:

- *Розповісти стисло казку В. Королів-Старого «Мавка Вербинка» по колу.*
- *Розіграти один із епізодів казки «Фарбований Лис» Івана Франка. Діти розподіляють ролі.*
- *Придумування своєї казки чи її кінцівки.*
- *Розігрування вигаданих казок за мотивами казки В. Королів-Старого «Мавка Вербинка» та Івана Франка «Фарбований Лис».*
- *Казки, але по-новому: діти наділяють знайомих героїв протилежними їм якостями, наприклад, позитивними якостями – Лиса Микиту, а негативними – Мавку Вербинку.*
- *Замість відомої кінцівки казки треба вигадати свою. Діти вчать фантазувати, розмірковувати.*
- *«Намалюй казку». Діти малюють ілюстрації до казок, використовуючи нетрадиційні способи (монотонія, пальцевий живопис, малювання аквареллю тощо).*
- *Уявіть, що ви потрапили до казки Івана Франка «Фарбований Лис», які б ви дали поради Лису Микиті, що змінити його характер і поведінку?*
- *Знайдіть рядки, у яких описано зовнішність Мавки Вербинки. Якою ви б її намалювали, якби були художником?*

Робота з народними казками та легендами може проводитися з використанням різноманітних стратегій та організаційних форм. Форми організації роботи з використанням народної казки повинні відповідати віку дітей: у роботі з молодшими підлітками – це уроки позакласного читання, факультативні заняття, класні години, виховні та розважальні заходи, організація виставок малюнків та виробів за змістом казок.

Розглянемо окремі методи та прийоми роботи з казкою.

Моделювання казок. Використання моделей для складання казки дозволяє дітям краще засвоїти послідовність дій персонажів та перебіг подій; розвиває

абстрактно-логічне мислення, уміння оперувати символами та знаками; збагачує словник, активізує мовлення; впливає на всі органи чуття. Наприклад:

- *Кожна група дітей отримує по дві кольорові картки, на яких зазначені певні події. Потрібно розставити їх у правильній послідовності. Учні виходять до дошки і розміщують картки.*

1. Лис на торговиці.
2. Хизування Лиса перед товаришами.
3. У діжці з фарбою.
4. Страшний синій звір.
5. Цар Остромисл.
6. Царювання в лісі .
7. Святкування «роковин».
8. Помста звірів.

Проблемні ситуації (від грецького *problema* – завдання, завдання та латинського *situation* – становище) – це ситуації, для оволодіння якими індивід або колектив повинні знайти нові для себе засоби та способи діяльності; вчать мислити та творчо засвоювати знання. Вихід із проблемної ситуації – це відкриття нового, ще невідомого знання. Проблемні ситуації активізують пізнавальну, мовленнєву, творчу діяльність дітей та будуються за матеріалами розвитку дії, на подійному боці твору. Створення проблемної ситуації потребує постановки проблемного запитання. Наприклад, під час вивчення в 5 класі казки «Фарбований Лис» І.Франка можна запропонувати такі проблемні запитання:

- *Як ви вважаєте, кого висміює Іван Франко, сміючись із хитрого, зарозумілого Лиса, який постраждав від власного обману?*
- *А така риса характеру, як хитрість, вважається негативною чи позитивною?*
- *За яких обставин вона виявляється в героя?*

Ігрові завдання. Під час виконання ігрових завдань необхідно

враховувати вміння дітей. Наведемо приклади ігрових завдань:

- Якийсь персонаж казки загадує дітям загадку, а розгадку учні малюють.
- «Складіть портрет героя казки»
- «Добре – погано» (оцінка вчинків героїв).
- «Добрі – злі герої».

Зауважимо також, що оволодіння читацькими інтересами відбувається часто завдяки різним видам **літературних ігор**: драматизації; ігри на засвоєння основних понять; ігри на первинне сприйняття фольклорного твору; ігри на поглиблене вивчення легенди чи казки; пізнавальні, пошукові ігри; запропоновані педагогом та створені учнями.

Метод літературної гри реалізується на основі ігрової діяльності, допомагає бачити компоненти казки чи легенди, відтворювати у своїй уяві те, про що прочитали, розуміти народний задум та визначати свою позицію, своє бачення. Теоретики стверджують, що знання сюжету казки чи легенди, отримані в основній школі, є міцною основою засвоєння та аналізу творів у старших класах.

У роботі з казкою чи легендою варто застосовувати прийоми інсценізації й драматизації. Інсценізація – це перебудова будь-якого твору для сцени або кіно. Можна запропонувати учням інсценізувати казки «Фарбований Лис» чи «Мавка Вербинка»: створити мізансцени для уявлюваної вистави чи кадри для можливого фільму (що буде на першому кадрі, що на другому і т. д.). У процесі створення сценарію вчитель має можливість працювати і над складанням плану, і над розвитком мовлення дітей. Наприклад, *«Пригадайте перше знайомство з Лисом. Зустрічайте Лиса та його друзів»*.

Отже, під час роботи з літературними казками можна використовувати різноманітні форми (уроки, читання казок поза уроками, робота з підгрупами, індивідуальна робота з дитиною; уроки позакласного читання, факультативні заняття, класні години, виховні та розважальні заходи, організація виставок

малюнків та виробів за змістом казок чи легенд тощо). Серед методів і прийомів ознайомлення з літературними казками найбільш ефективними є моделювання казок, проблемні ситуації, творчі завдання, ігри, інсценізація та драматизація літературних творів.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження української літературної казки кінця ХІХ – поч. ХХ ст. дозволяють зробити такі загальні висновки:

1. **Казка** – це жанр усної народної творчості; художня вигадка фантастичного, пригодницького чи побутового характеру. Найважливішими жанровими особливостями казок можна назвати такі: особлива мова, якою казку розповідають; багаторазовість повторення дій; кільцева композиція, у якій зачин і кінцівка обов'язково вбудовують будь-яку казку в «ланцюжок» інших казок. Казка починається із зачину, а закінчується кінцівкою; деталі сюжету (особливо у чарівній казці) обов'язково поєднані особливими казковими формулами; герої мають особливі прізвиська (Лисичка-Сестричка, Вовчик-Братик, Василиса Премудра та ін.); розповідаються казки з особливою казковою інтонацією.

2. **Літературна казка** – це багатоваріантний жанр художньої словотворчості, твір з фантастичним сюжетом, оригінальною авторською концепцією, заснований на синтезі фольклорних та літературних традицій, що відзначається етико-естетичною метою.

Літературна казка не обмежується лише епічним фольклорним жанром із його цілком стійкою структурою (повторюваний зачин, персонажі, характери та прийоми оповідання, типова кінцівка) та певними типами художнього змісту (богатирські, чарівні, побутові казки). Літературна казка синтезує елементи інших епічних жанрів роману, повісті, оповідання, новели, перетворюючись на універсальний жанр; вона виходить за межі традиційної національної казки, звертаючись до казково-міфологічної спадщини народів світу, переосмислюючи його.

У літературі, як і у фольклорі, казки різняться: *за тематикою* (казки про тварин, чарівні, побутові); *за нафосом* (героїчні, ліричні, гумористичні,

сатиричні, філософські, психологічні); *за близькістю до інших літературних жанрів* (казки-новели, казки-повісті, казки-притчі, казки-п'єси, казки-пародії, науково-фантастичні казки, казки абсурду).

У цілому можна виділити такі **жанрові особливості літературної казки**: опора на фольклорні традиції, присутність ігрового початку, наявність «образу автора», поєднання реального і фантастичного. Літературна казка виконує естетичну, розважальну, дидактичну та інші функції. Вона буває двоадресною чи орієнтованою окремо на дитячого чи дорослого читача.

3. У процесі дослідження було встановлено, що в літературі існують різні періодизації становлення і розвитку дитячої літератури. Цій проблемі присвячені праці Б. Гошовського, Л. Кіліченко, В. Костюченка, Б. Шалагінова та ін. На початку 1990-х років була запропонована періодизація української дитячої літератури Н. Дзюбишина-Мельник, яка досить повно відтворює літературний процес, у якому розвивалася дитяча література, а також комплексно поєднує інші події (історико-політичні, суспільні та літературні) на території України. У літературознавстві виділяють такі періоди: 1. Формування давньоруської літератури для дітей (IX–XVII століття). 2. Розвиток дитячої літератури в XVIII столітті. 3. Дитяча література (XIX століття). 4. Дитяча література (кінець XIX–початок XX століття). 5. Сучасний період розвитку дитячої літератури (від 90-х років XX ст. – до поч. XXI ст.).

4. У літературній спадщині Івана Франка представлено різноманітні й багатогранні казки. У доробку письменника є казки епічного, дидактичного й сатиричного спрямування. Серед казок Івана Франка можна виокремити анімістично-алегоричні («Лис Микита», збірка «Коли ще звірі говорили», «Свиня», «Звірячий бюджет») та соціально-концептуальні («Абу-Касимові капці», «Без праці», «Як пан собі біду шукав», «Мандрівка Русина з Бідою»). Франкова казка посідає вагомим місце в українській літературі. Український письменник відіграв вагомим роль у розвитку й становленні української

літературної казки, розширив її жанрові властивості. Він започаткував нові «модифікації казкового жанру», створивши пізнавальну казку («Як звірі правувалися з людьми»), політичну («Звірячий бюджет», «Казка про Добробут»), різдвяну («Святовечірня казка»), драматичну поему-казку («Сон князя Святослава») тощо. І. Франко не порушуючи традиційної основи та схеми казки, створив досить оригінальні жанрові інтерпретовані твори, які характеризуються особистісним підходом автора та оригінальним стилем. Франкові казки набули національного колориту, зберігши фольклорну основу запозичених джерел.

Значне місце в творчому доробку Олени Пчілки відведено казкам, у яких вона звертається до оригінальних зразків і фольклорних джерел, майстерно обробивши їх. Українська письменниця добре розуміла виховні можливості саме усної народно-поетичної творчості. З огляду на це вона широко залучала етичні й естетичні властивості народної скарбниці, а також принципи морального кодексу, який створив і закріпив у пам'яті народ. Багато текстів цього дитячого жанру увійшли до відомої збірки Олени Пчілки «Годі, діточки, вам спать!».

Переважна частина літературної творчості Василя Короліва-Старого – це твори для дітей і юнацтва. Найбільш відомі його твори для молодого покоління – це роман «Чмелик», збірки казок «Нечиста сила», «Чарівне намисто», віршована моральна казка «Зух Клапоух» та книжечки казок, що були перекладені з чеської та словацької мов. Усі вони були видані видавництвом «Час» (Київ-Прага, 1918–1920 рр.). Казки Королева-Старого доповнюють і збагачують українську літературну спадщину для дітей. Український письменник є талановитим казкарем, який пильно спостерігав за довкіллям та мав обдарування помічати те, чого не могли бачити інші. Змальовуючи фантастичні створіння, Королів-Старий здійснив спробу розширити межі людського уявлення про довколишній світ.

4. У процесі дослідження було з'ясовано, що процес сприймання літературної казки молодшими підлітками – це складний процес активного відтворення образно-предметного та морально-сміслового змісту літературного твору як особливої літературно-художньої форми, спосіб засвоєння школярем соціальної дійсності. Головними особливостями читацького сприймання п'ятикласників є *емоційна чуйність і активність творчої уяви*, що легко пробуджується. Саме ці сфери сприйняття (*емоції та уява*) можуть і повинні стати «провідниками», які допоможуть вчителю привернути увагу учнів до естетичної форми художнього твору, зокрема літературної казки, до досягнення її змісту. Рівень психофізіологічних механізмів сприймання, психічних процесів та спрямованості особистості загалом створює сприятливі умови для вивчення й усвідомлення ліричних казок учнями 5-х класів.

5. Аналіз чинних програм і підручників засвідчив, що учні 5-х класів на уроках української літератури ознайомлюються з народними і літературними казками як малими жанрами літератури. Ці фольклорні твори відзначаються значним пізнавальним і виховним потенціалом, оскільки в них майстерно зображені духовні орієнтири становлення особистості, гідні наслідування.

Аналізовані підручники подають достатньо інформації про життя та творчість Івана Франка, В. Королів-Старого. Творчість Олени Пчілки представлена в підручниках поезіями, оповіданнями, а літературні казки не вивчаються. Вивчення літературної казки з урахуванням специфіки фольклорних жанрів дозволяє сформувати в учнів загальне уявлення про фольклорний епос та його роль у культурі народу, про жанрово-композиційну своєрідність творів усної народної творчості, а також виховує в школярів морально-етичні цінності, любов до Батьківщини, її героїчного минулого. На нашу думку, потрібно більше пропонувати сучасним учням завдань, які б спонукали їх до рефлексії, до лінгвостилістичного аналізу, до порівняння творів різних українських чи зарубіжних письменників, до організації дискусії з

погляду сучасного прочитання творів.

6. Під час роботи з народними казками та легендами рекомендуємо використовувати різноманітні форми (уроки, читання казок поза уроками, робота з підгрупами, індивідуальна робота з дитиною; уроки позакласного читання, факультативні заняття, класні години, виховні та розважальні заходи, організація виставок малюнків та виробів за змістом казок тощо). Серед методів і прийомів ознайомлення з народними казками найбільш ефективними є моделювання казок, проблемні ситуації, творчі завдання, ігри, інсценізація та драматизація літературних творів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розв'язання проблеми. Подальшого дослідження потребує вивчення питання виховного впливу малих жанрів усної народної творчості (прислів'їв, приказок, загадок, скоромовок тощо) на особистість дитини в освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Українська література : підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2022. 228 с.
2. Баран (Гнідець) У. Активний канон сучасної літератури для дітей та юнацтва: захід та схід. Наукові праці. *Літературознавство*. Вип. 227. Т.239. С. 8–12.
3. Березовський І. П. Мудрий оповідач: Українські народні казки, байки притчі та анекдоти. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. 240с.
4. Білоус 77. В. Історія української літератури XI - XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 424 с.
5. Білоус О. В. Вікова психологія: Навчальний посібник. Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2015. 108 с.
6. Богданець-Білоskalенко Н. Василь Королів-Старий (1979-1941) : казки. *Українська дитяча література: маловідомі твори українських письменників II половини XIX ст. – I половини XX ст.* Київ : Слово, 2009. С. 127-165.
7. Богданець-Білоskalенко Н. І. Розвиток літератури для дітей середини XX – початку XXI століть. Дитяча література. Твори українських письменників II половини XX – початку XXI століть : навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 480 с.
8. Бойко В. Скарби мудрості українського народу: казки, легенди, анекдоти, загадки, прислів'я та ін. Київ : Рад. школа, 1966.
9. Вавілова І. В. Дитяча література як засіб формування особистості дитини (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Харків, 2008.

10. Варданян М. В. Дитяча література : навчально-методичний посібник (для студентів денної та заочної форми навчання спеціальності 013 «Початкова освіта». 2-ге видання, виправлене і доповнене. Кривий Ріг, 2018. 128 с.
11. Варняк І.С. Особливості художнього сприйняття літератури. *Актуальні проблеми практичної психології. Збірник наукових праць Херсонського державного університету*. Частина I. Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2009. С.195-201.
12. Він дбав про справу українську: Василь Королів-Старий – український письменник, громадсько-політичний, культурний діяч, один із засновників Української Центральної Ради : біобібліографічна розвідка / Полтавська обласна бібліотека для юнацтва імені О. Гончара ; упорядник Н. Требіна. Полтава, 2022. 24 с.
13. Гарачковська О. О. Українська літературна казка 70–90-х років ХХ ст.: сюжетно-образна структура, хронотоп : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Кіровоград, 2008. 18 с.
14. Градовський А. В. Сприймання художнього твору учнями як методична проблема. *Зарубіжна література*. 2005. № 5. С. 58 – 61.
15. Градовський А.В. Проблема сприймання художнього твору учнями у методичній спадщині Н.Й. Волошиної. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2014. Вип. 16. С. 142-145.
16. Грицай М. С., Бойко В.Г. , Дунаєвська Л. Ф. Українська народно-поетична творчість, Київ: Вища школа, 1983. 236 с.
17. Гром'як Р. Про визначення поезики в світлі естетичної концепції І.Я. Франка. *Поетика*. Київ: Наукова думка, 1992. С. 16–21.
18. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк : Вежа, 1997.
19. Деркачова О. Казка з нещасливим кінцем : винятки із правил : Про дитячу літературу. Книжковий клуб плюс. 2006. №7–8. С. 11–12.

20. Дзюбишина-Мельник Н. Фольклор і сучасна дитина. Київ, 1992. 68 с.
21. Дитина і книга: погляд крізь призму часу: бібліогр. огляд вид. із фондів Держ. наук.- пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; упоряд. А.І. Рубан; наук. консультант Л. М. Заліток ; наук. ред. П. І. Рогова ; літ. ред. І.П.Білоцерківець ; рецензент О. Є. Матвійчук. Київ, 2012. 108 с.
22. Дитяча література. Твори українських письменників II половини ХХ - початку ХХІ століть : навчальний посібник / Упор. Н. І. Богданець-Білоskalенко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 480 с.
23. Дмитренко М.К. Передмова. *Українські народні казки*. Київ : Веселка, 1989. С. 3-11.
24. Дунаєвська Л. Золота книга казок. *Українські народні казки*. Київ : Веселка, 1990.
25. Єфімов О. Спогад з поглядом в майбутнє. Дитяча література. – вчора, сьогодні, завтра. *Літературна Україна*. 1991. 9 травня.
26. Жук З. Вважає жанрове одноманіття: Про дитячу літератур українських авторів. *Книжковий клуб плюс*. 2006. № 7–8. С. 27–29.
27. І в мене був свій рідний край...: хрестоматія української діаспорної літератури для дітей та юнацтва / упоряд. М. В. Варданян. Кривий Ріг : Видавництво «Діонат», 2018. 504 с.
28. Іванюк С. Адресат–майбутнє. Герой і концепція адресата української радянської прози для дітей (1917–1941). Київ : Наукова думка, 1990. 126 с.
29. Історія української літератури ХІХ ст. : у 2 кн. : підручник / За ред. М.Г.Жулинського. Київ : Либідь, 2005.
30. Калинова сопілка: Антологія української народної прозової творчості. Київ : Просвіта, 1998. 646 с.
31. Карпенко С. Аспекти вивчення української народної казки в останню третину ХХ століття: формування нової школи казкознавства. URL:

- https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/7313/1/Aspecty_vyvtschen.pdf (дата звернення: 12.10.2022).
32. Качак Т. Б. Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти : збірник науково-методичних статей. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. 132 с.
 33. Качак Т. Б. Сучасна українська дитяча література: аспекти гендерної інтерпретації. *Актуальні проблеми слов'янської філології* : міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В. А. Зарва. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2009. Вип. XX : Лінгвістика і літературознавство. С. 424–435.
 34. Качак Т. Б. Українська література для дітей та юнацтва : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 352 с.
 35. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. Київ : Академвидав, 2018. 320 с.
 36. Качан А. Література для дітей – гіркий плід українського «книжкового саду». *Книжковий клуб плюс*. 2006. №7–8. С. 6–8.
 37. Кизилова В. В. Динаміка української літературної прозової казки : монографія. Київ : Талком, 2020. 211 с.
 38. Кизилова В. В. Жанрова специфіка літературної казки. До історії питання. *Вісник Луганського. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка*. Луганськ, 2007. № 22 (138), ч. 2 : Філол. науки. С. 66–70.
 39. Кизилова В. В. Українська література для дітей ХХ століття. Ідейно-естетичні та жанрово-стильові модифікації. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 1 (212), 2011. С.59-67.
 40. Кизилова В. Жанрово-стильова еволюція прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01. Луганськ, 2014. 427 с.
 41. Кизилова В.В. Дитяча література: стан, проблеми, перспективи. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і

- літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст.* 2009. Вип. XX. С. 237-241.
42. Кіліченко Л. М. Українська дитяча література : навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1988. 264 с.
 43. Книжка О. Василь Королів-Старий. «Хуха-Моховинка». Добро і зло в казці. *Дивослово*. 2016. № 9. С. 20-22.
 44. Королів-Старий В. К. Нечиста сила : казки. Київ : Школа, 2006. 258 с.
 45. Королів-Старий В. К. Хуха-моховинка : вибрані казки. Київ : Знання, 2018. –143 с.
 46. Королів-Старий В. К. Чарівне намисто : казки про дівчат. Київ : Веселка, 1993. 62 с.
 47. Королів-Старий Василь (1879-1941). *Українські письменники: біографії, огляди творчості, літературні напрямки і течії, літературознавчий словник*. Київ : Велес, 2013. С. 116-118.
 48. Костюченко В. Літературними стежками. Нарис історії української літератури для дітей ХХстоліття. Київ : К.І.С., 2009. 344 с.
 49. Кремінь Т. Концептуальна своєрідність сучасної української дитячої літератури (на матеріалі творчості В. Бойченка). *Педагогічна думка*. 2007. – № 2. С. 23–27.
 50. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: Навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
 51. Лесин В. М., Пулинець О. Словник літературознавчих термінів. Київ, 1971. 485 с.
 52. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / Ав.-укладач Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007.
 53. Малик М. Королів-Старий Василь Костьович, український письменник і художник. *Край*. 2012. № 94 (лют.). С. 21-22.
 54. Миколаєнко Н. М. Дитячі освітні видання: історія та класифікація : навч. посіб. Житомир : Видавець О.О. Євенок, 2018. 84 с.

55. Модельна навчальна програма «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Архипова В.П., Січкара С.І., Шило С.Б.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Arkhypova.Sichkar.Shylo.14.07.pdf> (дата звернення: 11.10.2023).
56. Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А, Тригуб І. А., Качак Т. Б., Кизилова В. В., Овдійчук Л. М., Дячок С.О., Макаренко В.М.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Yatsenko.ta.in.13.09.2023.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).
57. Неделевич В. Ю. До проблеми розуміння учнями художніх текстів. *Наука і Освіта: науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені Г. С. Ушинського. Серія: педагогіка*. Одеса, 2011. № 8. С. 18 – 23.
58. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> . (дата звернення: 10.10.2023)
59. Олена Пчілка (Косач О.). Оповідання з біографією. Харків : Рух, 1980. 287с.
60. Основні завдання української дитячої літератури (роздуми над проблемою). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. 2009. №20. С. 242-249.

61. Папуша О. М. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Тернопіль, 2004. 236 с.
62. Папуша О. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.06. Тернопіль, 2004. 19 с.
63. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Київ, 2000. 317 с.
64. Погляд на дитячу літературу. *Книжковий клуб плюс*. 2006. № 7–8.
65. Прибегіна В. В. Королів-Старий «Хуха-Моховинка». Добро і зло у казці. *Українська мова і література в школі*. 2007. № 6. С. 29–30.
66. Пультер С. Методика викладання української літератури. Тернопіль : Підручники і посібники, 2014. 144 с
67. Пчілка Олена. Годі, діточки, вам спать! : вірші, оповідання, казки, фольклорні записи : для дошк. та мол. шк. віку / О. Пчілка ; упоряд. та передм. О. Таланчук ; худож. І. І. Литвин. Київ: Веселка, 1991. 336 с.
68. Пчілка Олена. Сосонка. Київ: Школа, 2007. 176 с.
69. Ритченко Н. Василь Королів-Старий «Хуха-моховинка». 5 клас. *Вивчаємо Українську мову та літературу*. 2018. № 22-24 (серп.). С. 22-25.
70. Сабат Г. Казки Івана Франка: особливості поетики. Дрогобич: Коло, 2006. С. 7-45.
71. Сабат Г. П. Казки Івана Франка як естетико-поетикальна система : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.06; 10.01.01 / Г. П. Сабат; КНУ ім. Т.Шевченка. Київ, 2009. 32 с.
72. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія. URL: http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/890/Savchin.pdf (дата звернення: 03.10.2023).

73. Словник літературознавчих понять і термінів.
https://bosaksvitlana.blogspot.com/p/blog-page_43.html
74. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 71
75. Словник-довідник літературознавчих термінів / упор. : О.В. Бобир, В.Й. Буденний, О.Б. Мамчич, Н.П. Нікітіна ; за ред. О.В. Бобира. Чернігів : ФОП Лозовий В.М., 2016. 132 с.
76. Стаднійчук Р. Дитяча література: від реалій до ідеалу. *Слово і час*. 1994. № 9–10. С. 41–44.
77. Таланчук О.М., Дунаєвська Л.Ф. Олена Пчілка і дитяча література. *Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства*. Київ, 1991. С. 140-144.
78. Тисовська Н. Як козаки дитячу літературу рятували : (Про видання дитячої літератури в країні). *Книжковий клуб плюс*. 2006. № 7–8. С. 25.
79. Тихолоз Н. «Як дітям мати, з любові...» (Етика і поетика Франкових казок). *Дивослово*. 2003. №11. С. 2–6.
80. Тихолоз Н. Казкотворчість Івана Франка (генеалогічний аспект). Львів: Поліграфія, 2005. С. 1-273.
81. Ткаченко А. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства. Київ: Правда Ярославичів, 1998. 448 с.
82. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник. Київ: Академія, 2012. 312 с.
83. Українська дитяча література : Хрестоматія / Вступна ст. та упоряд. Л.Козачок. Київ . : Вища шк., 2006. 519 с.
84. Українська дитяча література для дітей : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / упоряд. : А.І.Мовчун, З.Варавкіна. Київ : Арій, 2011. 680 с.
85. Українська дитяча література: антологія / вступ. ст. та упоряд. Л.П. Козачок. Київ : Вища школа, 2002. 519 с.

86. Українська дитяча література: Хрестоматія. У 2 ч. / Упоряд.: І. Луценко, А. Подолинний, Е. Чайковський. Київ : Вища шк., 1992. С. 4-12.
87. Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості / Упоряд. В. А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.
88. Українська література : підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / В. В. Заболотний, О. В. Заболотний, О. В. Слоньовська, І. В. Ярмутьська. Київ : Літера ЛТД, 2022. 208 с.
89. Усатий А. В. Закономірності процесу сприймання літературних творів старшокласниками. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. № 3. С. 16-22 .
90. Франко І. Байка про байку. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка. 1976. Т. 20. 1979. С. 167–172.
91. Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. Т. 18. Київ: Наук. думка, 1978. С. 77.
92. Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – Т. 20. Київ: Наук. думка, 1979. С.169.
93. Халін В. Психолого-педагогічні аспекти сприймання творів художньої літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2006. № 11. С. 17 – 19.
94. Шваєвська О. Добро і зло, природа і людина в казці Василя Короліва-Старого «Хуха-Моховинка». 5 клас. *Дивослово*. 2018. № 11. С. 15-20.
95. Юхименко К. М. Василь Королів-Старий та його «Нечиста сила». *Шкільна бібліотека*. 2011. № 9. С. 107-108.
96. Яблуновська Г. В. Основи теорії літератури. Миколаїв, 2009. 143 с.
97. Ярмиш Ю. У світі казки: літ.-критич. нарис. Київ : Рад. письменник, 1975. 144 с.

ДОДАТОК А

КОНСПЕКТ УРОКУ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (5 КЛАС)

Тема: Василь Королів-Старий «Мавка Вербинка»

Мета: розглянути зміст казки «Мавка Вербинка»; вчити учнів вмотивувати свою думку, робити висновки, узагальнення; розвивати навички виразного читання, творчу уяву; вміння аналізувати прочитане, розрізняти добро і зло, фантастичне і реальне.

Обладнання: портрет письменника В. К. Королева-Старого, малюнки до казки, роздатковий матеріал.

*...Слід сказати, що я виросла на казках,
як тільки навчилась читати,
казки стали моїм найвірнішим і
найнезрадливішим другом –
на довгі роки життя...»
Наталка Поклад*

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань. (Педагогічний прийом «Приваблива мета»)

День шкільний почався, діти.

Ми зібрались на урок.

Про що ми будемо розмовляти?

Відповідь схована в ребусі. Знайдіть її.

Кактус – з - калина (казка)

Отже, ми вкотре зустрінемося з казкою. Тема нашого уроку «Казка В.

Королева-Старого "Мавка Вербинка"».

1. Учні зачитують твір-мініатюру на тему: «Якби у моєму домі жила Хуха...»

II. Повідомлення теми, мети та очікуваних результатів уроку.

1. Слово вчителя.

Отож на уроці ми повинні:

- розглянути зміст цієї казки;
- давати чітко і конкретно відповіді на запитання;
- вміти робити висновки;
- характеризувати казкових героїв.

Учні записують тему уроку та епіграф в зошити.

III. Сприймання і засвоєння нової навчальної інформації

1. Вступне слово вчителя.

Додому вам було завдання прочитати казку «Мавка Вербинка». Перш ніж приступити до аналізу цієї казки, давайте заглянемо у словник міфічних істот, про які йтиметься на уроці.

2. Словник казкових героїв.

1) Водяник — злий дух (зображуваний у фольклорі як дід із сивою бородою), що живе в озерах, річках тощо і приносить людям нещастя.

2) Лісовик — той, що живе в лісі.

3) Мавка — казкова лісова істота в образі чарівної голої дівчини з довгим розпущеним волоссям.

1. Бинда — стрічка.

2. Вискусовують — тут: ховаються, уникають.

3. Розгляд змісту казки

«МАВКА ВЕРБИНКА»

Моя домівка — ліс густий,

А все, що в нім, — моя сім'я;

Вовки, лисиці, Хух малий,
 Коза, куріпки і змія,
 А відгадаєте, хто я?

Прочитавши акровірш, саме про неї, Мавку, ми і почнемо розмову. Якою постає

Мавка Вербинка перед вами?

1. Групова робота. Бесіда за питаннями.

- 1) Про яких Мавок ще згадує у казці письменник?
- 2) Про яких казкових персонажів йдеться у казці?
- 3) Що зробила Мавка, угледівши мисливців?
- 4) Прочитати цитати до характеристики Лісовика.
- 5) Що трапилося із Зайчиком?
- 6) Чим допомогла Зайчикові Мавка?
- 7) Як урятувалася кізонька Вербинка?

2. Робота в парах: відтворення літературного портрета Мавки за допомогою опорних слів.

Очі: «...темні очі, що були, як фіалки або фіалова тінь...».

Волосся: «...її довге темно-синє волосся, що відблискувало, як гайвороняче

крило...»..

Руки: «...ніжні, білі, як лілеї...».

Голосок: «...неначе задзвонили навколо сині дзвіночки...», «...ніжний...».

3. Прочитати уривок від слів

...Вербинка знала, що він — добрий... до слів ...*підитовхує їх до вбивства безневинних створінь.*

Аргументуйте свою думку, прочитавши уривок. А як ви думаєте?

Кому допоміг лісник?

Як наказав вовків лісник?

Тож якою постала Мавка у казці «Мавка Вербинка»?

Учні зачитують портрет Мавки, виписаний з казки «Мавка Вербинка»:

«Незвичайно гарна дівчина з темними очима, як фіалки; довге темно-синє волосся, що виблискувало, як гайвороняче крило, довгі світло-зелені шати, ніжні, білі, як лілеї, руки і голос, неначе задзвонили навколо сині дзвіночки».

VI. Первинне застосування нових знань.

Метод «Грунування» (Учні разом з учителем записують риси характеру Мавки, які впливають з авторської характеристики та поведінки і вчинків персонажа)

Авторська характеристика:

-добра

-лагідна

-дбайлива

Поведінка:

-турботлива

-товариська

Вчинки:

- небайдужа

-добра

-вірна

-смілива

-відважна

V. Самостійне застосування учнями знань.

1. Метод «Асоціативна сітка» (робота в малих групах)

Записати по одній асоціації до кожної літери слова «Мавка»

М – мила

А –

В –

К –

А –

1. Лист до літературного героя (робота в парах)

Учні на вибір пишуть листа до Мавки або лісника – персонажів казки «Мавка Вербинка»

VI. Підсумок уроку.

1. Як бачите, Королів-Старий у своїх казках облагороджує «нечисту силу», показав народові традиційно злі й лихі алегоричні образи добрими, вчинки яких здебільшого приносять людям якусь користь.

2. Оцінювання та мотивація оцінок.

VII. Домашнє завдання

1. Зробити ілюстрацію до казки.
2. Виразно читати уривок, який найбільше сподобався.

ДОДАТОК Б

КОНСПЕКТ УРОКУ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (5 КЛАС)

Тема: І.Я. Франко. Казка «Фарбований Лис». Головні і другорядні персонажі казки. Образ Лиса, риси його характеру

Мета: продовжити роботу над твором І.Я. Франка «Фарбований Лис»; навчити учнів визначати головних і другорядних персонажів твору; давати власну оцінку вчинкам і поведінці дійових осіб; розвивати комунікативні компетентності учнів; допомогти осмислити негативну роль лицемірства, зазнайства і хвалькуватості в житті людини; виховувати інтерес до творчості І.Я. Франка, кращі людські якості.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: текст казки І.Я. Франка «Фарбований Лис», портрет І. Франка, бібліотечка творів письменника для дітей, ілюстрації до казки художника Сергія Артюшенка, учнівські малюнки до змісту казки, поробки з пластиліну, роздатковий матеріал, пам'ятки.

Слова ласкаві, а думки лукаві

Народна мудрість

ПЕРЕБІГ УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань.

З'ясування емоційної готовності до уроку.

Інтерактивна вправа «Обмін побажаннями»:

Я бажаю тобі... (Діти бажають одне одному те, що б найбільше хотіли побажати собі.)

Учитель:

Нумо діти, до роботи,

Для навчання час настав.

Наберімося охоти

Для корисних добрих справ!

II. Мотивація навчальної діяльності

Повідомлення теми і мети уроку

На сьогоднішньому уроці ми з вами продовжимо вивчення казки І.Я. Франка «Фарбований Лис». Нам необхідно буде визначити, хто з персонажів казки є головними, а хто другорядними і спробувати з'ясувати, яким насправді був Лис Микита – позитивним чи негативним персонажем, хорошим царем звірів чи поганим.

III. Перевірка засвоєння змісту прочитаного тексту казки

Та спочатку виконаймо невелике тестова завдання. У кожного з вас на парті лежить папірець, на якому записано речення. Прочитайте їх і впишіть потрібні за змістом (на вашу думку) пропущені слова.

1. Виконання клоуз-тестів

2. Лис Микита вихвалявся, що в білий день побіжить до _____ та вкраде просто з торговиці _____.
3. Лиса побачили і почали наздоганяти _____, тому він змушений був сховатися від них у _____.
3. Лис Микита сказав звірам, що він посланець _____ і звати його _____.
4. У звірячій царстві запанувала нечувана _____ і всі звірі зразу кинулися робити _____.
5. Пройшов _____ Лисового царювання, і звірі влаштували на честь Микити _____.
6. Зображуючи звірів у казці «Фарбований Лис», письменник-казкар _____ мав на увазі _____.

2. Колективна робота з перевірки тестів.

Нумо з'ясуємо з вами, чи правильно ви виконали завдання.

(Учитель демонструє малюнок, зачитує тестове речення, учні відповідають. Малюнок-відповідь вішається на дошку)

3. Рольова гра «У картинній галереї».

(Учні, які підготували малюнки героїв казки, розміщують їх у «Картинній галереї», розповідають, яку саме подію вони відтворили).

Ці ілюстрації до казки І. Франка «Фарбований Лис» намалював художник Сергій Артюшенко. А ось яким Лиса Микиту побачили наші п'ятикласники *(увага на учнівські малюнк.)*.

VI. Формування і вдосконалення вмінь та навичок

1. Евристична бесіда

- Хто виступає персонажами казки? *(звірі)*
- Назвіть головних і другорядних персонажів казки? *(Лис Микита головний, всі інші звірі – другорядні)*
- Чому ви вважаєте Лиса Микиту головним персонажем, а всіх інших звірів – другорядними? Яка між ними різниця? *(про головного персонажа говориться більше, усі інші допомагають розкрити його характер, його ім'ям названо казку)*

2. Робота над характеристикою образу Лиса Микити.

Оскільки Лис Микита – головний персонаж казки, то саме його ми з вами маємо і схарактеризувати.

Нами вже з'ясовано, що, пишучи про звірів, Франко мав на увазі людей, тому будемо розглядати образ Лиса Микити з точки зору людських якостей. А люди, як правило, не бувають лише хорошими або лише поганими. У кожній людині є не тільки позитивні (тобто хороші риси характеру), а й негативні (тобто погані риси характеру). Отже, спробуємо схарактеризувати нашого героя різнобічно.

2.1. Перевірка індивідуальних завдань (роздуми та листи)

Та спочатку я пропоную послухати ученицю, яка отримала індивідуальне

випереджувальне завдання: написати роздум про те, чому вона не хотіла би бути схожою на Лиса Микиту (*слухання і обговорення роботи*).

А дехто з учнів мав інше завдання: написати листа Лису Микиті. Слухаємо вас (*учні зачитують власні листи, що адресовані Лису Микиті*).

2.2. Бесіда із виконанням завдань

Ми прослухали декілька ваших робіт, і майже у кожній ви вказуєте на позитивні і негативні риси характеру Лиса. А дехто з вас навіть написав, що Лис Микита був добрим, справедливим і сердечним царем. Чи справді це так, чи ні, і якими рисами характеру наділив автор свого героя, зараз ми і з'ясуємо.

А оскільки події відбуваються в казці, а значить і ліс теж казковий... то осінній казковий ліс подарував вам чарівні листочки. Вони лежать на ваших партах. На кожному листочку написана якась одна риса характеру людини. Вам необхідно буде в ході нашої бесіди здогадатися, про яку саме рису характеру йдеться, чи притаманна вона Лисові Микиті, чи ні, назвати її. А той, у кого на парті листочок із такою рисою, швиденько йтиме до дошки і прикріплюватиме листочок біля Лиса Микити. Під час цього нам ще потрібно уточнити: позитивна, негативна чи інша риса характеру і відповідно розмістити її щодо Лиса.

- Як характеризує автор Лиса Микиту на початку твору? Зачитайте уривок із тексту? (*хитрий-прехитрий, сміливий, спритний зłodий, товариський (остерігав товаришів на ловах від небезпеки), вправний мисливець, гордий (зарозумілий)*)
- Чому Лис Микита вирішив піти у базарний день до міста і просто з торговиці украсти курку? (*самовпевнений, хвастливий, дотримує слово*)
- Яким чином Лисові вдалося врятуватися від погоні псів? Зачитайте уривок. Яку рису характеру виявив Лис у цій ситуації? (*швидкий, винахідливий, терплячий*)
- Ми говорили, що Лис Микита – хоробрий звір. Та чи завжди ми бачимо його саме хоробрим? Згадайте ситуації, коли його проймає страх? (*боягузливий*)

- Чому Лис Микита вирішив проголосити себе царем звірів і «добре виграти на своїй подобі»? (*спостережливий, кмітливий*)
- Чи схвалюєте ви його поведінку?
- Спробуймо перевтілитися у героїв казки і заговорити від їхнього імені.
(Інтерактивна вправа «Розігрування ситуації за ролями»: виразно прочитати уривок казки за ролями – оповідач, Лис, звірі – починаючи від слів «Тоді Лис першим заговорив до них ласкаво...» до слів «Нечувана радість запанувала в звірячій царстві...»)
- Як ви почували себе у ролі Лиса? Яку рису характеру Лиса розкриває автор тут? (*лукавість*)
- Чи доречними є слова епіграфа уроку? Як ви їх розумієте?
- Знайдіть і зачитайте рядки, у яких розкривається життя звірів за царювання Лиса. Подумайте, про що свідчать ці рядки?

Підсумок вчителя: саме в цьому уривку автор розкриває нам головну думку казки – бажання вищого жити за рахунок нижчого. І. Франко навмисно називає правління свого героя «добрим», «справедливим», «м'якосердним». Але це добро фальшиве, бо далі автор пише: «Хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не вигравав справи». Удавана доброта Лиса насправді є замаскованою байдужістю до своїх підлеглих. Задовольнивши свої потреби він не цікавився долею звірів (*корисливий, несправедливий, егоїстичний*)

- Лиса Микиту звірі викрили. Як це сталося? Чому? (*необачний, необережний*)
Погляньте на дошку. Навколо Лиса Микити ми причепили он скільки листочків. Тож скажіть мені, будь ласка, яких рис характеру в Лиса Микити більше – позитивних чи негативних?

V. Закріплення вивченого

1. Продовжіть речення (метод незакінченого речення):

- І. Франко у своїй казці висміяв такі риси характеру...
- В образі Лиса Микити автор змалював...

2. Систематизуюча бесіда:

- Чому звірі так розправилися зі своїм царем?
- Що відчули ви, дізнавшись, як звірі вчинили з Лисом?
- Чого вчить нас цей твір?
- Проти яких людських вад спрямована ця казка?
- Який би ви придумали кінець казки?

Підсумок вчителя: не дарма в народі кажуть: «Хитрий, як лис». Саме таких хитрих, підступних, лицемірних людей треба остерігатися і самому намагатися таким не бути.

VI. Підсумок уроку. Виставлення оцінок

Ознайомившись із казкою І.Я. Франка «Фарбований Лис», ми переконались, що обман ніколи не закінчується добром. Ця казка, як і багато інших творів мистецтва слова, змушує кожного з нас поглянути на себе через призму життя героя твору. Який я? Чи чесний зі своїми друзями, батьками, чи хочу бути таким лідером, на якого б усі працювали? Думаю, ця казка змусила кожного з вас дати оцінку власній поведінці та вчинкам.

Англійське прислів'я влучно стверджує: «Найдовша у світі відстань від голови до серця». Бажаю вам подолати цю відстань і саме серцем дати відповідь на питання: якою я зростаю людиною?

VII. Домашнє завдання

- Виписати прислів'я та приказки, які характеризують лиса Микиту;
- Підготувати характеристику Лису (усну зв'язну розповідь);
- Придумати свій кінець казки.

ДОДАТОК В

КОНСПЕКТ УРОКУ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ (6 КЛАС)

(за модельною навчальною програмою «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Автори: Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А., Тригуб І. А., Качак Т. Б., Кизилова В. В., Овдійчук Л. М., Дячок С. О., Макаренко В. М.)

Тема. Письменниця Олена Пчілка, її талант і доля. Оповідання О. Пчілки «Сосонка»

Мета: ознайомити учнів з короткими відомостями про життя і творчість О.Пчілки, пригадати поняття „оповідання” та його жанровими особливостями, проаналізувати зміст оповідання «Сосонка», поглиблювати навички аналізу та переказу тексту, формувати ключові життєві компетентності учнів із використанням інноваційних технологій; розвивати пам'ять, увагу, усне зв'язне мовлення учнів, навички виразного читання, уміння самостійно опрацьовувати матеріал; виховувати любов до природи, до рідної батьківської домівки, доброту, чуйність.

Тип уроку: урок позакласного читання.

Методи та прийоми: слово вчителя, робота в парах, індивідуальна робота, експрес-опитування, прес-конференція, словникова робота, технологія «Незакінчене речення».

Обладнання: ілюстрації із зображенням бджілки та сосни, портрет письменниці, диво – зірочки (для проведення релаксаційної вправи), комп'ютерна презентація теми, мети, завдань уроку, слайди з незакінченими реченнями, тести.

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. Актуалізація опорних знань.

II. Мотивація навчальної діяльності учнів.

1. Вступна бесіда.

- Діти, кого зображено на представленій ілюстрації? (Бджілку).

- Дійсно, це – бджілка. Якими епітетами ми можемо охарактеризувати цю комаху?

Слово вчителя

- Саме такою невтомною, активною, невсипущою трудівницею була українська письменниця Олена Пчілка, яка, як бджілка, зносила мед до вулика української культури. Справжнє ім'я її Ольга Петрівна Драгоманова, по чоловікові – Косач.

- Як ви гадаєте, про що ми сьогодні будемо говорити на уроці? (Про її життєвий шлях та літературну діяльність).

III. Сприйняття й засвоєння учнями навчального матеріалу.

1. Прес – конференція „Життєвий та творчий шлях О. Пчілки”.

- Ви отримали випереджальне завдання опрацювати біографію письменниці. Тому пропоную розподілитись на дві групи: журналістів, що будуть давати запитання, та експертів-біографів, що даватимуть відповіді на них. Слайди (фото).

Складання схеми квітки-ромашки.

Слово вчителя

- О. Пчілка відомий майстер оповідання. А що ж це таке оповідання? Давайте пригадаємо.

2. Експрес – опитування.

- Це великий твір? - Прозовий чи віршований? - Чи багато в ньому головних героїв? - Життя героїв показується за тривалий час? - Багато подій відбувається у житті головного героя ?

- Зробимо висновок. Оповідання – це невеликий прозовий твір, у якому розповідається про одну або кілька подій з життя одного героя чи кількох головних персонажів протягом обмеженого проміжку часу. Слайд.

3. Обмін враженнями від прочитаного.

- Чи сподобався вам твір?

- Що ви знаєте про сосну? (Повідомлення про сосну, випереджальне завдання). А які ще дерева ростуть на території України?

4. Робота з текстом оповідання „Сосонка”.

1. Знайдіть і зачитайте опис сосонки. Чим вона відрізняється від своїх товаришок?.

2. У якій казці Василя Королів – Старого маленька лісова істота захищала зелене дерево від діда – дроворуба? («Хуха – Моховинка»).

3. Які казкові елементи є у творі? Для чого авторка їх використовує?

4. Назвіть головних героїв оповідання?

5. Яке враження справив на вас Івась?

6. Як ставилася зелена сосонка до безлистих дерев у зимовому лісі?

7. Про що попереджувала сорока сосонку? Чи справдилося її попередження? Чому авторка з-поміж усіх птахів вибрала саме сороку?

8. Що змусило Максима знищити чудове деревце і відвезти його на базар?

9. Як поставився Івась до того, що батько зрубав деревце. Чи хоч трохи жалів сосонку? А ви її жалієте? Чому?

10. З якої причини Максим із сином заночували у місті?

11. З яких слів Івася ви розумієте, що вдома у нього немає святково прибраної сосни. Зачитайте відповідний уривок

12. З якою метою Івась вирішив забрати сосонку додому?

13. Чи варто було рубати сосонку заради одного святкового вечора?

14. Як сосонка допомогла Івасеві знайти дорогу додому? Чи можна на основі цього епізоду сказати, що сосонка за зло віддячила добром?

15. Який повчальний зміст має оповідання? (Не можна величатися перед іншими, хвалитися, бути пихатим — невідомо, як далі складеться твоя доля. Такі історії, як із Сосонкою, трапляються інколи й з людьми. Не можна відкидати старих друзів. Батьки — захисники й оборонці, наставники в житті. Треба бути вдячним за добро, завжди намагатися допомогти іншим. «...Не хотів би я й ланцюжків, хоч би й рожевих! нема в світі кращого, як воля».)

5. Словникова робота.

- Ви помітили, що у тексті є незрозумілі слова? Двоє учнів отримали випереджальне завдання провести словникову роботу і вписати та пояснити незрозумілі слова.

М і р н е н ь к а — в міру; з г р а б н е с е н ь к а — акуратна, рівномірна; г л и ц я — голки; п а г о н к и — молоді гілочки; д е р к а ч і — палиці; г р и н д ж о л и — сани; г о р о д — місто; г о р н и ц і — кімнати; з а х о д и л а с ь п р и й м а т и — пригощати; н е п о д о б а ц у р а т и с я — не годиться не підтримувати знайомства; с п р а в л я т и — робити; влаштовувати; нехибно—

обов'язково, неодмінно; ц я ц ь к и — іграшки; ш т у ч н о — гарно; ч а д н о — димно; л а к о м и н и — ласощі; ч е п і р а д л о — щось розчепірене, незграбне; ш к о д а — жаль; з а м а н у л о с я — забажалося; п а к — бо; з в і з д а р — зірка; н а м о в л я л а — умовляла; т у р я ю т ь — штовхають, зневажають; п о п и х а ч — той, ким усі командують, з кого знущаються; г о р н и ч н а — домашня служниця; м а с н и ц я — весняне свято, Масляна; ш а р в а р о к — галас, шум; л и б о н ь — мабуть; к о м и н — труба пічка; з н а к о м и т а — знайома.

6. Стислий переказ тексту за планом.

Орієнтовний план

1. Величання сосонки.
2. В місті на торгу.
3. Зустріч із кумою.
4. Вбране до свята деревце.
5. Про сосонку ніхто не дбав після свята в панів.
6. Івась бере сосонку додому.
7. Утіха малим дітям.
8. Замість віхи на дорозі.
9. Служба Івася в панів.
10. Утеча.
11. У рідному домі.
12. Спасибі сосонці.

7. Творча робота.

1. 2 учнів отримують індивідуальні творчі завдання: дібрати вислови, цитати, прислів'я про природу (Природа не храм, а майстерня, і людина в ній працівник. Лише природа робить велике даром. О скільки у природи немудро-мудрих літер! О скільки у людини невміння прочитати... П. Тичина. Природа одному мати, другому — мачуха. Заступи природу дверима, то вона тобі вікном ввійде. Хто полю годить, тому жито родить.);

2. Робота з тестами.

Тест

1. У Максима було:
 - а) четверо дітей;

- б) п'ятеро дітей;
 - в) двоє дітей.
2. На сосонку прилетіла:
- а) ворона;
 - б) сорока;
 - в) синиця.
3. Максим залишився переночувати у місті, щоб:
- а) побачити прибрану сосонку;
 - б) забрати на наступний день у швеця чобітки;
 - в) забрати у куми наступного дня гроші.
4. Сосонку прибирали:
- а) горіхами, жолудями, грушами;
 - б) яблуками, горіхами, зірочками;
 - в) свічечками, ліхтариками, яблуками, цяцьками.
5. Наступного після свят дня:
- а) сосонка стояла у світлиці;
 - б) її викинули надвір;
 - в) віддали сусідам.
6. Забрав Івась сосонку додому, щоб:
- а) показувати сосонку односельцям;
 - б) поставити в лісі;
 - в) показати іншим членам родини.
7. Після святкування сосонку:
- а) порубали на дрова;
 - б) поставили замість віхи на дорозі;
 - в) спалили.
8. Івась поїхав у місто:
- а) вчитися;
 - б) наймитувати;
 - в) відвідати родичів.
9. У місті його кликали:
- а) Івась;
 - б) Іванко;

в) Ванько.

10. Івась покидає місто, тому що:

а) його вигнали;

б) тікає;

в) перевели на іншу роботу.

11. Коли Івась заблукав, його врятували:

а) сусіди;

б) подорожні;

в) сосонка.

12. «Сосонка» — це:

а) переказ;

б) оповідання;

в) казка.

9. Робота в парах.

- Попрацюємо в парах. Знайдемо у підручнику діалоги та прочитаємо їх. –

А який ваш улюблений епізод?

10. Перевірка творчої роботи та тестів.

IV. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Запитання для контролю із використанням технології «Мікрофон».

1) Якою постала перед вами особистість письменниці?

2) Які риси характеру О. Пчілки гідні, на вашу думку, наслідування?

3) Дайте визначення оповідання.

4) Як ви вважаєте, чи є актуальною проблема, висвітлена автором «Сосонки»?

V. Підсумок.

1. Технологія незакінчених речень. Слайд.

На уроці для мене цікавим було ...

Найбільше мені сподобалося...

Я іду з уроку із ...

- Як ви оцінюєте свою роботу на уроці? .

2. Оцінювання відповідей учнів учителем.

3. Слово вчителя .

- На початку уроку кожен із вас зняв із неба зірку. Чи здійснилось ваше бажання? Чи знаєте ви, що треба зробити, коли з неба падає зірка? Я хочу побажати, щоб усі загадані вами бажання та заповітні мрії обов'язково здійснилися.

VI. Домашнє завдання.

Обов'язкове. Записати тему та основну думку оповідання. Підготувати характеристику образу Івася.

На вибір.

С. р. - підготувати запитання до автора оповідання за змістом твору.

Д. р. – придумати продовження історії Івася або Сосонки.

В. р. – написати відгук на прочитане оповідання.